

**ПОЛТАВСЬКИЙ ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ І ПРАВА УНІВЕРСИТЕТУ
«УКРАЇНА»**

Кафедра соціальної роботи та спеціальної освіти

Разіньков Вадим Віталійович

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

**ГЕРОНТООСВІТА У ПРАКТИЦІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
З ЛЮДЬМИ ЛІТНЬОГО ВІКУ**

Галузь знань: 23 *Соціальна робота*
Спеціальність: 231 *Соціальна
робота*

Науковий керівник:
Кандидат політичних наук,
доцент кафедри
Мякушко Н.С.

Магістерська робота допущена до
захисту
рішенням кафедри соціальної
роботи та спеціальної освіти
протокол № ___ від “___” _____ 2024 р.
Завідувач кафедри соціальної
роботи та спеціальної освіти
_____ “___” _____ 2024 р.
(підпис)

Полтава – 2024

Реєстраційний № _____
(дата) _____ (ПШП)

Результати перевірки _____
(до захисту) _____ (ПШП) _____ (дата)
(на доопрацювання)

Результати захисту: _____
(оцінка)

Голова ЕК _____
(підпис) _____ (ПШП)

Члени ЕК _____
(підпис) _____ (ПШП)

_____ (підпис) _____ (ПШП)

_____ (підпис) _____ (ПШП)

_____ (підпис) _____ (ПШП)

Відповідальний секретар ЕК _____
(підпис) _____ (ПШП)

**ПОЛТАВСЬКИЙ ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ І ПРАВА УНІВЕРСИТЕТУ
«УКРАЇНА»**

Освітньо-кваліфікаційний рівень: *магістр*
Галузь знань: 23 *Соціальна робота*
Спеціальність: 231 *Соціальна робота*

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри
соціальної роботи та
спеціальної освіти
доц. Мякушко Н.С.

_____ (підпис)

“ ____ ” _____ 2024 року

**З А В Д А Н Н Я
НА МАГІСТЕРСЬКУ РОБОТУ ЗДОБУВАЧУ
Разінькову Вадиму Віталійовичу**

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи

**ГЕРОНТООСВІТА У ПРАКТИЦІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ЛЮДЬМИ
ЛІТНЬОГО ВІКУ**

керівник роботи

Мякушко Н.С., кандидат політичних наук, доцент кафедри соціальної роботи та спеціальної освіти

затверджені наказом по інституту від “ ____ ” _____ 202_ року № ____

2. Строк подання здобувачем освіти роботи _____

3. Вихідні дані до роботи _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів випускної кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Виконавці
1.	Забезпечення здобувачів освіти методичними рекомендаціями по виконанню роботи	На початку навчання	Кафедра соціальної роботи та спеціальної освіти
2.	Вивчення напрямків дослідження	За графіком	Здобувач освіти
3.	Складання плану роботи та підготовки індивідуального завдання роботи	За графіком	Наук. керів. Здобувач освіти
4.	Аналіз літератури за проблемою. Робота над теоретичною частиною дослідження	За графіком	Здобувач освіти
5.	Підготовка наукових тез з теми, що досліджувалась	За графіком	Наук. керів. Здобувач освіти
6.	Розробка діагностичного інструментарію та проведення констатуючого експерименту	За графіком	Здобувач освіти
7.	Узагальнення результатів констатуючого експерименту	За графіком	Здобувач освіти
8.	Проведення формуючого експерименту	За графіком	Здобувач освіти
9.	Узагальнення результатів формуючого експерименту та оцінка ефективності корекційних заходів	За графіком	Здобувач освіти
10.	Подання на кафедру закінченої роботи, включаючи електронну версію (з метою перевірки її на плагіат)	До передзахисту	Наук. керів. Здобувач освіти
11.	Підготовка письмового відзиву на роботу	До передзахисту	Наук. керів.
12.	Проведення попереднього захисту робіт	За графіком	Комісія
13.	Прийняття рішення про допуск роботи до захисту	За графіком	Кафедра соціальної роботи та спеціальної освіти
14.	Зовнішнє рецензування	До передзахисту	Наук. керівнк
15.	Направлення робіт з рецензією до екзаменаційної комісії (ЕК) для захисту	За графіком	Кафедра соціальної роботи та спеціальної освіти
16.	Захист роботи	За графіком	Комісія

Здобувач освіти _____
(підпис)

Керівник роботи _____
(підпис)

Разіньков В.В. _____
(прізвище та ініціали)

Мякушко Н.С. _____
(прізвище та ініціали)

АНОТАЦІЯ

Дипломна робота магістра: 71 с., 15 рис., 2 табл., 51 джерело.

У магістерській роботі розглядаються проблеми та перспективи розвитку геронтоосвіти літніх громадян в Україні.

Проаналізовано досвід реалізації програм геронтоосвіти в Університеті третього віку територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг) управління соціального захисту населення Подільської районної у м.Полтаві ради. Зроблено спробу дати оцінку ролі освіти старшого покоління як засобу подолання та профілактики низки негативних наслідків демографічного старіння населення. У роботі також наведено результати авторського соціологічного дослідження, проведеного у червні-липні 2023 року.

Проведене соціологічне дослідження підтвердило успішність практики соціальної роботи з літніми людьми у формуванні інтегративного впливу геронтоосвіти на соціальну адаптацію літніх людей, користувачів соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку» та інших геронтоосвітніх програм для людей літнього віку.

Об'єкт дослідження – система освіти людей літнього віку.

Предмет дослідження – геронтоосвіта у практиці соціальної роботи з людьми літнього віку.

Мета дослідження – визначити теоретичні засади та провести емпіричне дослідження інтегративного впливу геронтоосвіти на літніх слухачів Університету третього віку.

Методи дослідження. Реалізація мети і завдань дослідження здійснювалася шляхом комплексного поєднання теоретичних і емпіричних методів: аналіз літератури для обґрунтування актуальності проблеми

дослідження; методи аналізу та синтезу, систематизація і узагальнення для виявлення філософських засад, сутності, особливостей та соціально-психологічних чинників геронтоосвіти; анкетування літніх слухачів для з'ясування ступеню впливу на їх самореалізацію геронтоосвітнього процесу Університету третього віку.

Одержані висновки та їх новизна. Виявлено сприятливий вплив соціальної роботи на формування геронтоосвітніх компетентностей літніх людей; визначено методологічні засади процесу самореалізації людини літнього віку в умовах Університету третього віку, інтегративний вплив геронтоосвіти на ідентифікацію літньої людини у сучасному українському суспільстві.

Практична значущість роботи полягає у встановленні залежності літніх людей від сучасного рівня префігуративного типу культури суспільства, її вплив на саморозвиток літніх слухачів Університету третього віку, соціальну роботу з людьми літнього віку, від рівня якої залежить ефективність інтегративного впливу геронтоосвіти на процес адаптації літніх людей до умов сучасного цифрового суспільства.

Результати дослідження можуть бути застосовані під час надання соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку» та професійної підготовки майбутніх соціальних працівників.

Ключові слова: Геронтоосвіта, соціальна робота, інтеграція літніх людей, Університет третього віку, слухачі літнього віку.

ЗМІСТ

ВСТУП	8
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СТАРІННЯ ТА GERONTOOSBITИ	12
1.1. Глобальне старіння як демографічний мейнстрим сучасності	12
1.2. Геронтоосвіта в умовах префігуративного типу культури	25
Висновки до першого розділу	38
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ ПІДХОДИ ТА ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ ІНТЕГРАТИВНОГО ВПЛИВУ GERONTOOSBITИ НА ЛІТНІХ СЛУХАЧІВ УНІВЕРСИТЕТУ ТРЕТЬОГО ВІКУ	40
2.1. Слухачі Університету третього віку як особлива категорія дорослих, які навчаються	40
2.2. Соціологічне дослідження «Інтегративний вплив геронтоосвіти на літніх слухачів Університету третього віку»	45
Висновки до другого розділу	60
ВИСНОВКИ	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	66

ВСТУП

Сьогодні у суспільстві починає формуватися ставлення до освітньої діяльності літніх як до природної форми їхньої активності, а спеціальні освітні програми для старшого покоління вже не сприймаються як щось нереальне.

Геронтоосвітня діяльність у період пізньої дорослості поступово набуває характеру індикатора соціальної активності та якості життя людей літнього віку.

Образ слухача геронтоосвітніх програм літнього віку став асоціюватися з «успішною старістю». Вражаючі показники охоплення літнього населення програмами геронтоосвіти у світі, а також популярність соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку» та інших подібних програм в Україні серед представників літнього покоління змушують задуматися про можливість використання потенціалу освіти геронтослухачів для вирішення злободенних соціальних завдань, трансформацію геронтоосвіти із засобу досягнення цілей окремих індивідів у інструмент подолання глобальних проблем сучасності. Зокрема, все більший науковий та практичний інтерес викликає питання про те, чи може соціальна робота використати геронтоосвіту як соціальну технологію, що виступає відправною точкою для адаптації соціуму до зміни його вікової структури, засобом виходу із кризової ситуації, в яку затягують сучасне суспільство тенденції демографічного старіння населення. І наскільки геронтоосвіта є інтегративною для людей літнього віку у практиці соціальної роботи.

Актуальність дослідження обумовлена соціальними змінами, пов'язаними зі збільшенням частки людей літнього віку у суспільстві,

необхідністю пошуку шляхів попередження та подолання негативних наслідків демографічного старіння шляхом за діяння наявних та нових технологій та методів соціальної роботи щодо інтеграції літніх громадян посередництвом геронтоосвіти у нову суспільну реальність та підвищення рівня їхньої соціальної активності та соціальних компетентностей.

Мета дослідження – дослідити феномен інтегративного впливу геронтоосвіти у практиці соціальної роботи.

Об'єкт дослідження – система освіти людей літнього віку.

Предмет дослідження – геронтоосвіта у практиці соціальної роботи з людьми літнього віку.

Завдання дослідження. Для досягнення поставленої мети потрібно вирішити наступні завдання:

1. Окреслити проблему постаріння населення як одну з найхарактерніших демографічних тенденцій нашого часу.

2. Схарактеризувати специфіку розвитку геронтоосвіти у префігуративному типі культури.

3. Охарактеризувати слухачів Університету третього віку як особливу категорію дорослих, які беруть участь у геронтоосвітніх програмах.

4. Обґрунтувати та емпірично дослідити інтегративний вплив геронтоосвіти на літніх слухачів геронтоосвітніх програм.

Гіпотеза дослідження є науковим припущенням, що геронтоосвітнє середовище Університету третього віку має інтегративний вплив на осіб літнього віку та сприяє їх успішній адаптації у суспільстві.

Методи дослідження. У роботі використано загальнонаукові методи порівняльного аналізу й синтезу (для окреслення концептуальних основ дослідження та здійснення теоретичної інтерпретації основних понять), системного аналізу (для здійснення операціональної інтерпретації

основних понять та розробки робочих гіпотез дослідження), типологізації (для опису основних тенденцій та закономірностей у формуванні інтегративного впливу геронтоосвіти у практиці соціальної роботи). У емпіричному дослідженні використано триангуляцію соціологічних методів: опитування за стандартизованими анкетами; контент-аналіз; самоспостереження.

Практична значущість. Отримані результати можуть бути використані у науково-дослідній діяльності для подальшого наукового розроблення проблеми формування мотивації навчання упродовж життя серед літніх людей, а також для здійснення відповідних досліджень, спрямованих на впровадження інструментів оцінки сформованості геронтоосвітніх компетентностей для успішної адаптації у сучасному суспільстві. Також ці результати можуть бути використані для організації геронтоосвітніх програм або проєктів у соціальних закладах, зокрема університетів третього віку.

Наукова новизна дослідження – набули подальшого розвитку наукові положення щодо глобального старіння як демографічного мейнстріму сучасності, удосконалено відомості щодо інтегративного впливу геронтоосвіти на адаптацію літніх людей. Крім того, наукову новизну роботи характеризує наявність узагальнень, систематизації наукової інформації щодо літніх слухачів Університету третього віку як особливої категорії дорослих, які навчаються, дослідження закономірностей, виявлення тенденції щодо успішної адаптації посередництвом геронтоосвітніх програм у соціальній роботі.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні результати дослідження було представлено у доповіді на

Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні виклики та актуальні проблеми науки, освіти і технологій» (Полтава, 2023).

Структура магістерської роботи. Вступ, два розділи, висновки до них, загальні висновки, список використаних джерел, додаток. Повний обсяг магістерської роботи 75 сторінок, уміщено 2 таблиці, 15 рисунків, 51 найменування, зазначене у списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СТАРІННЯ ТА GERONTOOSBITИ

1.1. Глобальне старіння як демографічний мейнстрим сучасності.

Ряд дослідників геронтоосвіти розглядають як головну причину її виникнення – старіння вікової структури населення [10; 16]. Це твердження не є безперечним. У той самий час роль демографічних тенденцій як детермінанта розвитку старшого покоління, навпаки, очевидна і не піддається сумніву. Взаємозв'язок процесу старіння з різними сторонами життя представлена на схемі (рис. 1.1).

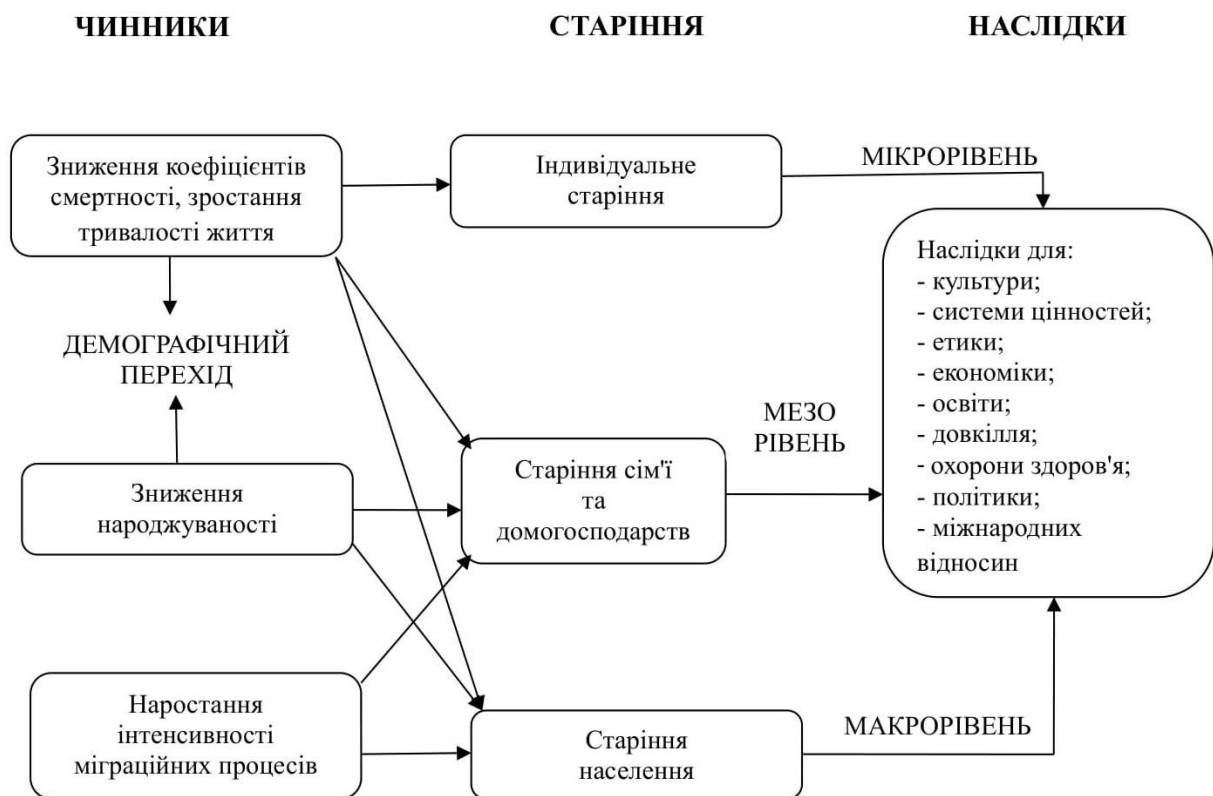

Рис. 1.1. Старіння населення: чинники та наслідки

У своєму дослідженні ми виділяємо три рівні старіння населення: мікро (індивідуальне старіння), мезо (старіння сім'ї та домогосподарств) та

макро (старіння населення в цілому). Наслідки старіння на кожному з виділених рівнів прямо впливають на окремі сфери життєдіяльності суспільства: збільшення тривалості життя (індивідуальне старіння) веде до зростання чисельності людей похилого віку (демографічний аспект), у результаті зростає навантаження на працездатне населення (економічний аспект), а також органи охорони здоров'я та соціального захисту населення (соціальний аспект). На мезорівні економічний аспект проявляється у зміні споживчої поведінки «старіючих домогосподарств» (зниження споживання та збільшення накопичення), за яким йдуть зменшення сукупного попиту та, відповідно, уповільнення темпів економічного зростання.

Соціальний та демографічний аспекти виражаються у зміні сімейних (зменшення числа дітей у сім'ї та збільшення середнього віку батьків) та ціннісних установок. Макрорівень характеризується збільшенням навантаження на бюджет та пенсійну систему країни (економічний аспект), а також зміною політики щодо громадян літнього віку (соціальний та демографічний аспекти).

У представленій схемі (див. рис. 1.1) розглядається аспект впливу демографічного переходу та процесу старіння населення на розвиток суспільства. Цей процес необхідно розглядати всебічно, системно, звертаючи увагу на найдрібніші деталі, які дозволять уникнути багатьох негативних наслідків, які неминуче чекають на світове співтовариство в майбутньому.

У нашому дослідженні ми розділили наслідки старіння населення на три основні групи (табл. 1.1): демографічні (зміна вікової структури та параметрів відтворення населення), економічні (трансформація ринку праці, збільшення пенсійного навантаження тощо) та соціальні (зростання

бюджетних витрат на соціальне забезпечення та охорону здоров'я, збільшення навантаження на соціальну інфраструктуру).

Таблиця 1.1.

Різні аспекти наслідків демографічного старіння населення

Характер наслідків	Зміст наслідків
Демографічний аспект	<ul style="list-style-type: none"> - погіршення вікової структури населення; - формування потенційно більш вузької бази для розвитку процесу народжуваності населення; - формування потенційно ширшої бази у розвиток процесу смертності жителів; - трансформація параметрів відтворення населення у бік більш звуженого заміщення поколінь та ін.
Економічний аспект	<ul style="list-style-type: none"> - погіршення трудової структури населення; - уповільнення процесу трудового заміщення і скорочення приросту трудових ресурсів країни; - збільшення середнього віку (старіння) зайнятого населення; - зростання навантаження на працездатних та зайнятих жителів країни з боку осіб похилого віку тощо.
Соціальний аспект	<ul style="list-style-type: none"> - зростання чисельності населення країни, яке за віком потребує підтримки з боку суспільства; - неухильне збільшення видатків бюджету

	<p>країни на соціальне забезпечення людей літнього віку;</p> <ul style="list-style-type: none"> - зростання навантаження на соціальну інфраструктуру країни (установи охорони здоров'я, транспорт тощо) через старіння суспільства; - необхідність систематичного коригування соціально-економічної політики та курсу ринкових реформ відповідно до особливостей умов та рівня життя мешканців літнього віку тощо.
--	--

На нашу думку, необхідно враховувати всі три перелічені аспекти для формування соціально-економічної політики, використовуючи, зокрема, методи прогнозування. Необоротність старіння населення, і навіть його інерційна складова дозволяють будувати досить реалістичні прогнози на коротко- і середньо-термінову перспективу. Прогнозування зміни вікової структури населення дає змогу оцінити можливі ризики економічних та соціальних наслідків демографічного старіння.

Україна належить до країн зі «старою» віковою структурою. Зниження народжуваності і смертності призвело до того, що з 1989 до 2022 частка українців старше 60 років збільшилася майже в 2 рази (до 21%) [6; 41].

Процеси соціального і демографічного розвитку не можна розглядати у жорстких хронологічних рамках. Структура населення має динамічний характер, їй властиві співіснування та безперервна зміна співвідношення різних категорій.

Особливість суспільства, що постаріло, у тому, що є унікальна можливість використовувати інтелектуальну перевагу літніх людей, їх

накопичені знання, досвід і мудрість. Однак гарному самопочуттю, адекватній самосвідомості та можливостям самореалізації рано чи пізно настає межа. З'являється потреба в емоційній та фізичній підтримці, у догляді та повсякденній допомозі.

Особливості прожитого історичного періоду призвели до деформації віково-статевого складу людей літнього віку в Україні. Прошарок літніх людей дуже диференційований. При цьому соціальна диференціація не може бути ідентифікована виключно у термінах доходів/витрат пенсіонерів. До критеріїв диференціації слід зарахувати демографічні, соціальні, економічні, інформаційні, орієнтаційні, поведінкові та інші характеристики:

- стать;
- вік;
- місце проживання;
- наявність інвалідності та інших відхилень у стані здоров'я;
- сімейний стан;
- зайнятість;
- розмір і тип домогосподарства;
- вид призначеної пенсії;
- розмір призначеної пенсії з урахуванням компенсаційних виплат у зв'язку з монетизацією пільг;
- розмір виплаченої пенсії;
- еквівалентний середній дохід на одну особу (кратний величині прожиткового мінімуму літньої людини);
- споживчі витрати на одну особу;
- ризик бідності.

Певна частина літніх людей проживає у домашніх господарствах, складних за соціально-демографічним складом. Саме склад та взаємовідносини у домогосподарстві формують багатоаспектні поведінкові ролі літніх людей. Співіснування, переплетіння поколінь викликає особливі соціальні відносини, які у разі кривної спорідненості впливають у тому числі і на відтворення населення. Відносини поколінь багато в чому детермінуються приналежністю до тієї чи іншої суспільної групи.

Взаємини поколінь, безперечно, змінюються під впливом цифровізації суспільства, виникнення нових стереотипів поведінки, розвитку ринку житла, соціальної стратифікації. Усі зазначені моменти вимагають глибокого всебічного вивчення. Незважаючи на трансформацію системи соціальних відносин, поява нових засобів комунікації [2], нової побутової техніки, трансляція досвіду старшого покоління зберігає значення, можливо, не так через передачу навичок, як через життєві приклади, виховання, передачу рис характеру. Важливими є розповіді бабусь і дідусів про власне життя, як у плані застереження (перша проба алкоголю, відчуття, наслідки), так і в плані соціалізації: ставлення до власної матері; розповідь про дитинство - ігри, гуртки, улюблені вчителі, улюблені фільми; про вибір професії тощо. Літні люди схильні до осмислення свого життя, і це може набувати різних форм. З погляду соціальної роботи важливо зберегти те, що називається «натурою, що відходить», колекціонувати і аналізувати життєписи у контексті соціальної історії.

Старіння населення породжує нові вимоги до системи соціальної роботи, її адаптації до потреб контингенту людей літнього віку. Серед літніх основний відсоток становлять жінки, зважаючи на те, що тривалість

життя чоловіків нижча, тобто має місце диспропорція статей. Важливо виявити вплив таких характеристик, як соціальний статус, стать, вік, сімейний стан, соціальні орієнтації, їх взаємовплив. Глобальність і варіативність процесу старіння пред'являють особливі вимоги до соціальної роботи, яка могла б системно висвітлити все коло питань і допомогти передбачати наслідки старіння. Соціальна робота покликана відповісти на проблеми, які виникають як перед людьми, які старіють, так і перед старіючим суспільством. З погляду різноманітності процесів старіння, випадок України представляє унікальну можливість досліджувати трансформацію суспільства під час переходу від сприятливої до несприятливої демографічної структури.

Тенденції демографічного старіння суспільства, а точніше, їх соціальні наслідки, і надалі визначатимуть напрямки розвитку освіти літніх людей у соціетальних масштабах. Геронтоосвіта все більшою мірою набуватиме форми інструменту адаптації суспільства до зміни його вікової структури [24]. Ця обставина зумовлює важливість вивчення у межах нашої роботи світових тенденцій демографічного старіння.

Згідно з найбільш песимістичними прогнозами, у разі збереження тенденції, до кінця століття, частка людей старше 60 років перевалить за третину. У цьому значно збільшиться середній вік населення Землі. Якщо 2000 року цей показник становив 26,6 років, до 2050 року він досягне 37,3, а 2100 року — 45,6 [49]. До соціальних наслідків, викликаних старінням населення, можна віднести посилення впливу фактора віку у процесах соціальної стратифікації та мобільності, загострення конкуренції за робочі місця та наростання відчуженості між віковими групами. не варто поспішати відносити глобальне старіння населення до розряду досягнень

цивілізації. Можливо, буде правильніше розглядати цю тенденцію як один із викликів сучасності.

Проблема глобального старіння не оминула й Україну. Збільшення частки літніх українців є підставою для невтішних економічних та демографічних прогнозів [6]. Необхідно відзначити, що в цілому питання про те, чи несе старіння населення виключно негативні соціальні та економічні наслідки, а також про те, чи є власне старіння причиною негативних тенденцій, з якими його традиційно пов'язують, залишається дискусійним [22].

Важко не погодитися з тим, що сьогодні суспільство не готове зустріти свою старість. Старшому поколінню, як і раніше, відводяться другорядні соціальні ролі. Літній вік обмежує соціальну мобільність, а нерідко, виступає фактором, що повертає до спадної мобільності. Актуальними є проблеми дискримінації людей літнього віку, що призводять до соціальної ексклюзії старшого покоління [22].

Соціальні інститути здебільшого взаємодіють із літніми, переважно, як із суб'єктами соціального захисту, тим самим, підтримуючи існуючі в суспільстві стереотипи образу літньої людини як утриманця, нездатного приносити користь суспільству, формуючи у самих представників старшого покоління установки на пасивне та залежне існування.

Наукові знання про особистість літньої людини дозволяють дізнатися про негативні та позитивні зміни в ній, що сприяє підвищенню можливостей адаптації до нових умов життя [12]. Розвиток теоретичного знання старості передбачає вирішення проблем, пов'язаних з цим процесом:

1) соціальні проблеми, пов'язані з тим, що у своєму розвитку літня людина перестає відповідати критеріям «норми» на всіх рівнях: фізіологічному, психологічному, комунікабельному, виробничому;

2) руйнація традиційного способу життя внаслідок зміни умов життя та способу старості як зразка життєвої мудрості;

3) проблеми між споживачами робочої сили та старіючим працівником, який ще гідно працює;

4) пасивність людей літнього віку, їх соціальне відчуження, самостигматизація трактується як варіант девіантної поведінки;

5) неадекватне сприйняття молоддю людей літнього віку як слабких, немічних, жебраків.

На старіння впливають безліч причин і умов: морфологічні особливості, генетичні передумови, темперамент, стан здоров'я, спосіб життя, сімейний стан, активність, суспільні інтереси, творчий потенціал, оптимізм, любов до життя. Людина старіє так і таким чином, як вона жила протягом життя і якою вона була як особистість [20]. Вивчення проблем старіння дозволяє глибше зрозуміти їх і допомогти людям літнього віку підготувати себе до нового статусу. Завдання полягає, перш за все, у підтримці фізичного та психічного здоров'я, створенні адекватних умов для соціально-психологічної адаптації та розвитку практичних умінь для підтримки здоров'я.

Старіння не хвороба, а віковий період життя. Період, коли неминуче відбуваються зміни у всіх системах організму. Процес старіння у кожного проходить по-різному, але водночас є загальні моменти, характерні для цього періоду життя [19].

Багато змін у соціальному та психологічному сенсі починаються з виходу людини на пенсію. Незважаючи на те, що людина усвідомлює

неминучість, до виходу на пенсію вона не готова. Адаптація до життя на пенсії досить легко протікає у людей активних, цілеспрямованих, не схильних до довгих переживань, оптимістів. Вони з цікавістю сприймають себе в нових умовах, знаходять у них новий зміст та нове заняття. Перебудовуючи свою поведінку, людина на пенсії освоює нові цінності, які допомагають їй прийняти нову соціальну роль [21].

Сучасні умови диктують необхідність пошуку шляхів інтеграції людей літнього віку в суспільство, використання трудового, культурного та іншого потенціалу даної вікової групи [10]. Одне з найкоректніших визначень благополучного старіння дала Мередіт Флад з Університету Північної Кароліни: «Благополучне старіння – це результат, кращий для індивідуума, у якому він здатний адаптуватися і впоратися з наростаючими віковими змінами, зберігаючи у собі мету і сенс життя» [50].

Освіта людей пізньої дорослості у сучасних умовах може бути розглянута у різних контекстах: як допомога особистості адаптуватися і просуватися у процесі постійних змін у світі, знаходити нові шляхи та можливості у професійній сфері, розвивати соціальну активність, просувати свій творчий потенціал, бути прикладом для молодших поколінь, отримувати у житті другий шанс у різних її сферах, збільшувати тривалість життя, робити внесок у розвиток економіки.

В Україні усі ці контексти є, безумовно, актуальними. Однак політика, спрямована на забезпечення доступності освіти для всіх дорослих, у тому числі людей літнього віку, продовжує залишатися досить складним завданням.

Змінилися наукові уявлення про особливості соціалізації літніх людей та роль освіти в цьому процесі, основні засади та підходи до

навчання людей пізньої дорослості з урахуванням вікової та психофізіологічної динаміки їх пізнавальної діяльності, а також ролі герогога у процесі їх навчання [15].

У сучасному довікллі дедалі ясніше усвідомлюється роль освіти як однієї з форм життєдіяльності людини у будь-який період життя. Безперервна освіта – це один із способів успішного розв'язання кризи, шлях набуття людиною нових можливостей та соціальний механізм збереження та відтворення деяких характеристик юності. Звичайно, необхідно не лише поповнювати знання, а й набувати духовної, розумової гнучкості, нового професійного світогляду. Геронтологи вважають, що головною проблемою навчання людей літнього віку, що суттєво покращує якість та тривалість їх життя, є формування умінь інтенсивної та результативної участі у всіх сферах соціального життя [27]. Досягти такого результату можна шляхом задоволення певних інтелектуальних побажань та вимог, які висуває суспільство перед людиною літнього віку. Наприклад, підвищення рівня професіоналізму, підтримка стану здоров'я, участь у громадському житті, соціальних проектах, продуктивна організація вільного часу, саморозвиток та освіта. Ключові положення активного старіння представляють широкий підхід, який визначає стан активності як продовження занять будь-якою соціальною, економічною, культурною чи громадською діяльністю на рівні свого потенціалу [25].

Особливу увагу слід приділяти сутності та специфіці соціально-культурної активності людей літнього віку. Проблема розвитку соціально-культурної активності літньої людини на сучасному етапі розвитку суспільства є вкрай важливою.

Виділяють дві підсистеми активності:

1) внутрішню, пов'язану з основними типологічними властивостями, з якостями особистості (спрямованість, цілеспрямованість);

2) зовнішню, яка характеризує динаміку поведінки особистості, інтенсивність її діяльності та є своєрідним енергетичним запасом.

Соціальна активність сприймається як стійка властивість особистості і сукупність соціально значущих дій, спрямованих у інтенсивну, усвідомлену взаємодію літньої людини із соціальним середовищем, що здійснюється у процесі внутрішньої (психічної) і зовнішньої (практичної) діяльності з перетворення себе та соціуму відповідно до завдань суспільного розвитку [12]. Ця властивість успішно розвивається в соціокультурній діяльності.

Соціальна активність сприймається як складний процес оволодіння соціокультурними цінностями у взаємодії з навколишнім світом, що виявляється у єдності когнітивного, мотиваційно-ціннісного, діяльнісно-творчого, рефлексивно-оцінного компонентів. соціальна активність людей похилого віку залежить від суб'єктивних (особистісні якості окремої людини, її рівень освіти, мотивація та життєва позиція) та об'єктивних (ставлення суспільства до літніх людей, удосконалення соціального управління, узгодження інтересів та дій різних соціальних інститутів) чинників.

Специфіка соціально-культурної активності людей літнього віку пов'язана з комплексною реалізацією їх індивідуального досвіду, інтересів, можливостей та ініціатив на основі добровільної, самостійної, морально мотивованої, перетворюючої, творчої соціально значущої діяльності. Соціально-культурна діяльність покликана забезпечити умови для успішної ресоціалізації людей похилого віку у процесі діяльності, реалізацію ними своїх здібностей, можливостей та інтересів [13].

Наявність у людей літнього віку сильної мотивації до задоволення їх пізнавальної активності є однією з домінант ресоціалізації. Пізнавальна освітня діяльність повертає літній людині радість життя, оптимізм, що дозволяє вибудовувати перспективи, досліджувати власні можливості.

Враховуючи контекст глобального старіння, стає важливішим дослідження ефектів геронтоосвіти, які можуть бути погано видимими, але грають важливу роль у збереженні автономії, здоров'я та якості життя людей літнього віку. Важливим завданням в даний час є реалізація положення про те, що незалежно від соціально-психологічного статусу літніх людей, їх освітніх запитів, освіта для них має бути насамперед соціальною, тобто багатоаспектною безперервною освітою, що здійснюється як в інституційних, так і позаінституційних формах [27].

В даний час інноваційним є аналіз динаміки сфери освіти літніх людей, її переосмислення у сфері соціальних послуг, що відображає інтереси споживачів літнього віку, побудова моделі геронтоосвітньої діяльності з урахуванням особливостей літнього віку, цілісної картини соціального та індивідуального досвіду літніх людей, первісного осмислення та репрезентації вихідних цілей, їх динаміки, завдань, специфіки ресурсних можливостей у продовженні освіти.

Навряд чи варто сумніватися у корисності просвітницької та дозвіллевої діяльності, організованої для тих, хто давно переступив за 60.

Чималий практичний досвід університетів для людей третього віку у сучасну епоху потребує нового рівня наукового аналізу та осмислення з метою пошуку оптимальних умов реалізації безперервної освіти в старості [1]. Мета безперервної освіти у третьому віці має бути, перш за все, пов'язана з ідеєю не припинятися в часі розвитку особистісних ресурсів та

потенціалів самої людини, її суб'єктності. Крім того, проблема освіти у літньому віці має глибоке соціальне значення [45].

1.2. Геронтоосвіта в умовах префігуративного типу культури

Передумови, розглянуті у попередньому розділі, послужили основою виникнення та розширення практик освіти літніх громадян. Сьогодні кількість спеціалізованих освітніх проєктів у всьому світі досить велика, щоб можна було говорити про початок процесу інституалізації геронтоосвіти.

Освіта людей літнього віку — відносно нове соціальне явище, хоча тези про доцільність навчання старшого покоління зустрічалися ще в роботах Цицерона, Сенеки, Монтеня. Виникнення перших ідей необхідності навчання людей було ініційовано не демографічними тенденціями, а, скоріш, міркуваннями гуманізму і загальної освіти.

Сьогодні дедалі більшої популярності набирає теорія «людського капіталу», за якою витрати на освіту розглядаються як капіталовкладення у майбутнє [42]. У зв'язку з цим, є важливим звернути увагу на вигоди економічного, політичного, соціального та ін. характеру, які несе для всього суспільства освіта його членів пізньої дорослості.

Геронтоосвіта, без сумніву, має потенціал подолання величезної кількості різноманітних соціальних проблем. Але в той же час можна визначити напрями освіти старшого покоління, які на сьогоднішній день є найважливішими:

- соціальна адаптація людей похилого віку;
- підтримка їхньої професійної активності;
- підвищення кваліфікації у галузі цифрових технологій.

Однією з особливостей соціальної роботи є акцент на розгляді феномена, що вивчається в його контексті, зміщенні дослідницької установки на аналіз параметрів соціокультурного середовища. Тому вивчення закономірностей становлення особистості літньої людини у процесі ресоціалізації, дослідження особистісної динаміки, самореалізації, життєстійкості тощо без урахування культурної специфіки соціальної спільності, без визначення її приналежності до того чи іншого типу культури є неповним.

Одна із важливих цілей інтервенцій у соціальній роботі з літніми людьми в частині організації геронтоосвіти полягає у виявленні особливостей дії механізму міжпоколінної спадкоємності ціннісних орієнтацій в умовах прискорення науково-технічного та соціально-культурного розвитку суспільства для запобігання виходу за традиційні рамки суспільних відносин конфлікту поколінь та формування надалі інструментарію консолідаційних цінностей поколінних груп [31].

Прийнято вважати, що традиційне суспільство має широке коло інститутів та агентів соціалізації, у якості яких виступають розширена багатопоколінна сім'я, сусіди, друзі тощо. Система консервативних цінностей, що формується і підтримується даними інститутами, включає повагу до старшим, колективізм, почуття обов'язку тощо. Сучасному ж суспільству властиво суттєве скорочення розміру сім'ї, відповідно – зменшення числа агентів сімейної соціалізації, зростання ролі однолітків. Характерна переорієнтація на сучасні чи ліберальні цінності – незалежність, індивідуальне благополуччя, досягнення, самореалізацію.

Зрештою, постмодерністському суспільству властива подальша трансформація процесу соціалізації, зростаючий вплив засобів масової комунікації, насамперед Інтернету, що формує фрагментарну картину

світу, мозаїчну свідомість. Система цінностей у своїй певною мірою розмивається, зникають авторитети, критерії «правильності» систем цінностей, етичні стандарти ставляться під сумнів [4].

Традиційна культура характеризується орієнтацією людей у минуле. Не допускається внутрішня свобода людини, її діяльність суворо регламентована традиціями, за думками та вчинками здійснюється суворий постійний нагляд із боку найближчого соціального оточення. Сучасна культура відрізняється орієнтацією людей на теперішнє. Відносини між людьми визначаються їх статусом та роллю у соціальній системі. Суспільство прагне регулювати поведінку людини у вигляді моралі, етичних правил. Культура, що розвивається динамічно, характеризується орієнтацією людей на майбутнє. Культивуються самостійність, незалежність від соціального оточення, визнається значимість індивідуальних інтересів та цінностей.

М. Мід у процесі своїх досліджень особливостей міжпоколінних відносин, типів сімейних відносин і темпів у суспільному розвитку також розробила свою типологію культур, що у наш час є однією з найвідоміших. У загальному вигляді М. Мід розрізняє в історії людства три типи культур – постфігуративну, кофігуративну і префігуративну, які, своєю чергою, відрізняються орієнтацією на минуле, сьогодення чи майбутнє [51].

При цьому акцент робиться на ролі окремих поколінь у трансляції цінностей та інших складових даних типів культури. Постфігуративна культура відрізняється орієнтацією на традиції та старше покоління, кофігуративна – на сучасність та однолітків, префігуративна – на майбутнє та на молодь, яка виступає моделлю поведінки для старшого покоління.

Для соціальної роботи цінним у класифікації М. Мід є те, що особливості культурних ціннісних орієнтацій пов'язані з характеристиками специфіки соціалізації та міжпоколінних відносин.

Особливості культурно-історичних умов, соціальний контекст ситуації задають специфіку переживання часу, виявляючись певним станом, що виражає ставлення індивіда до смислів минулого, сьогодення та майбутнього.

Однією з парадоксальних особливостей кофігуративного типу культури є зниження значення батьків у виборі життєвого шляху, але при цьому посилення ролі бабусь і дідусів, оскільки зв'язок з ними має емоційний характер. Грубо кажучи, представники старшого покоління, які проживають окремо, не намагаються прищепити онукам своє ставлення до життя, свій стиль поведінки, тому емоційні зв'язки з ними не порушуються. Тобто ми можемо припустити, що у високих оцінках минулого представниками кофігуративних культур знайшло своє відображення їхнє ставлення до власних предків [38].

Безперервність у суспільному розвитку обумовлена зміною поколінь. Взаємозв'язок між поколіннями забезпечується дією механізму міжпоколінної наступності. Взаємини, що склалися в суспільстві, являють собою досить багатогранну і складну систему міжпоколінних відносин, які характеризуються не тільки процесами спадкоємності, але і здатні проявлятися в конфлікті поколінь [3].

Система міжпоколінних відносин є найважливішою характеристикою суспільства. У цьому контексті актуальним є розгляд дії механізму міжпоколінної наступності в умовах науково-технічного прогресу та сучасного розвитку суспільних відносин [33]. Проблема

взаємовідносин поколінних груп є досить складною для аналізу та потребує системного підходу у процесі її вирішення [43].

Д.Дідро [18], а надалі К.Маркс [23] та К.Мангайм [32] розробили основні умови та елементи процесу історичної спадкоємності, в якому беруть участь три поколінні групи.

Цей процес пов'язується з біологічними ритмами життя людини, наголошується, що кожна поколінна група має досвід певного історичного часу. У соціокультурному генезі на фоні відходу старших поколінь з'являються нові поколінні групи, які успадковують досягнення старших поколінь, але застосовують їх у умовах, що забезпечує процес наступності та послідовний розвиток суспільства [35].

Зміна соціально-економічних умов вплинула на вікову структуру сучасного суспільства. Особливістю даної структури є проживання одночасно чотирьох поколінних груп, що є можливим за рахунок збільшення середньої тривалості життя. При цьому спостерігається тенденція зниження частки молодих людей за рахунок депопуляції, що ускладнює традиційні процеси міжпоколінної наступності.

Постфігуративний тип культури характеризується потоком наступності ціннісних орієнтацій, що йде від старших поколінь до молодших. Цей тип міжпоколінних комунікацій характерний для традиційних суспільств і досить точно описаний у інтегративній класичній теорії поколінь. Основні етапи механізму міжпоколінної наступності ціннісних орієнтацій у суспільстві, що представляє постфігуративний тип культури, представлені на рисунку 1.2.

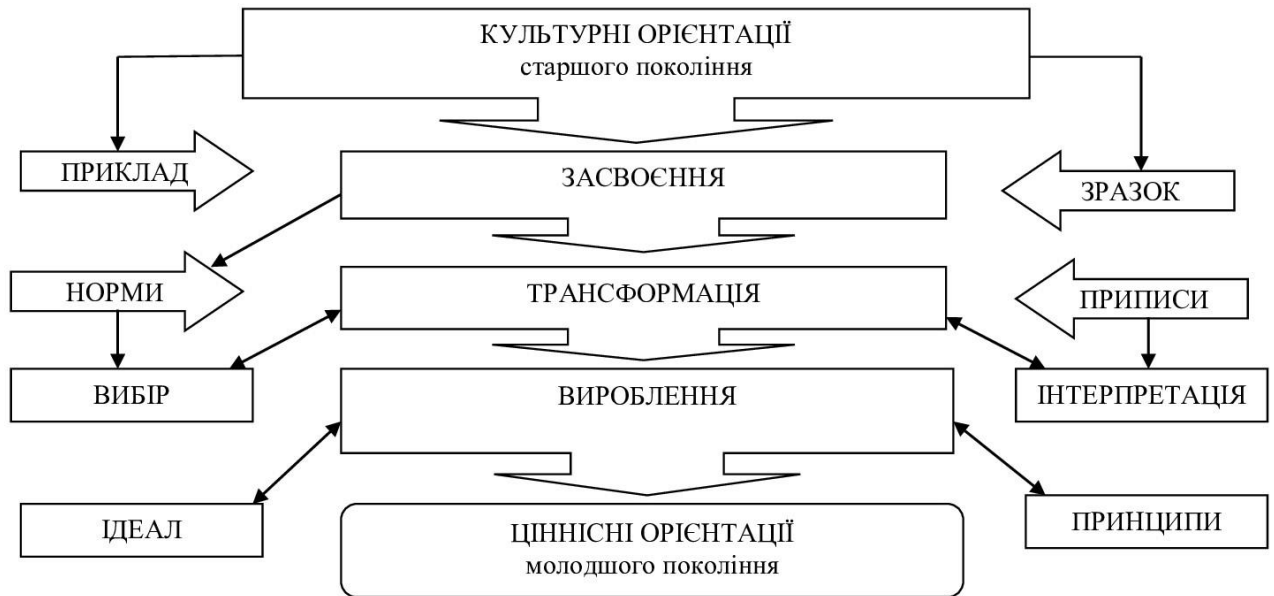

Рис. 1.2. Механізм міжпоколінної наступності в умовах постфігуративного типу культури

В умовах постфігуративної культури механізм наступності ціннісних орієнтацій передбачає засвоєння молодшими поколіннями норм і приписів культури у вигляді демонстрації старшими поколіннями зразків діяльності.

У соціально-економічних та історичних умовах, що змінилися, відбувається інтерпретація цінностей старшого покоління за допомогою формування нових цінностей або актуалізації окремих цінностей в ієрархії ціннісної системи. Ця трансформація дозволяє молодшим поколінням групам тією чи іншою мірою адаптуватися до соціокультурного середовища, що постійно змінюється. Представлений механізм міжпоколінної наступності забезпечує збереження у різних формах базових цінностей, їх оцінку, якісне перетворення та подальшу трансляцію [40].

Руйнування елементів постфігуративної культури в процесі науково-технічного прогресу, урбанізації, зростання масової освіти знецінюють

досвід прабатьківських поколінь і в результаті цього у молодого покоління з'являється орієнтація на своїх сучасників, що в результаті сприяє формуванню кофігуративного типу культури. При цьому досвід старших поколінь продовжує відігравати важливу роль, оскільки саме старше покоління визначає стиль конфігурації. Цей тип культури характеризується відсутністю впливу у житті молодшого покоління досвіду прабатьків, що значно послаблює зв'язок з минулим, але за трансляції культурних цінностей завжди використовується традиційний механізм міжпоколінної наступності постфігуративної культури. У разі соціальних трансформацій відзначається зміна традиційної міжпоколінної наступності постфігуративної культури та відбувається формування нових ознак префігуративної культури, не зважаючи на те, що ментальні установки і цінності неспроможні зникнути за одне покоління. За інерцією старше покоління продовжує їх транслювати молодшим поколінням, але при цьому досвід старших не забезпечує молодому поколінню зразків поведінки у соціальних умовах, що змінилися. Цей досвід старших поколінь відкидається, виникає конфлікт поколінь.

Молоде покоління виробляє адаптивну поведінку до соціально-економічної ситуації. У результаті, у процесі трансформації, молодші покоління генерації виробляють цінності, адаптовані до соціокультурної ситуації і починають їх транслювати старшим поколінням, оскільки старше покоління вже не може керуватися колишнім досвідом, який стає марним у нових умовах.

Особливістю префігуративного типу культури є наявність зворотного інформаційно-ціннісного потоку, який спрямований від молодшого покоління до старших генерацій. У цьому випадку досвід молодших поколінь, отриманий у процесі адаптації та інтерпретації

цінностей та досвіду старших поколінних груп, впливає, а згодом і приймається старшими поколіннями (див. рис. 1.3).

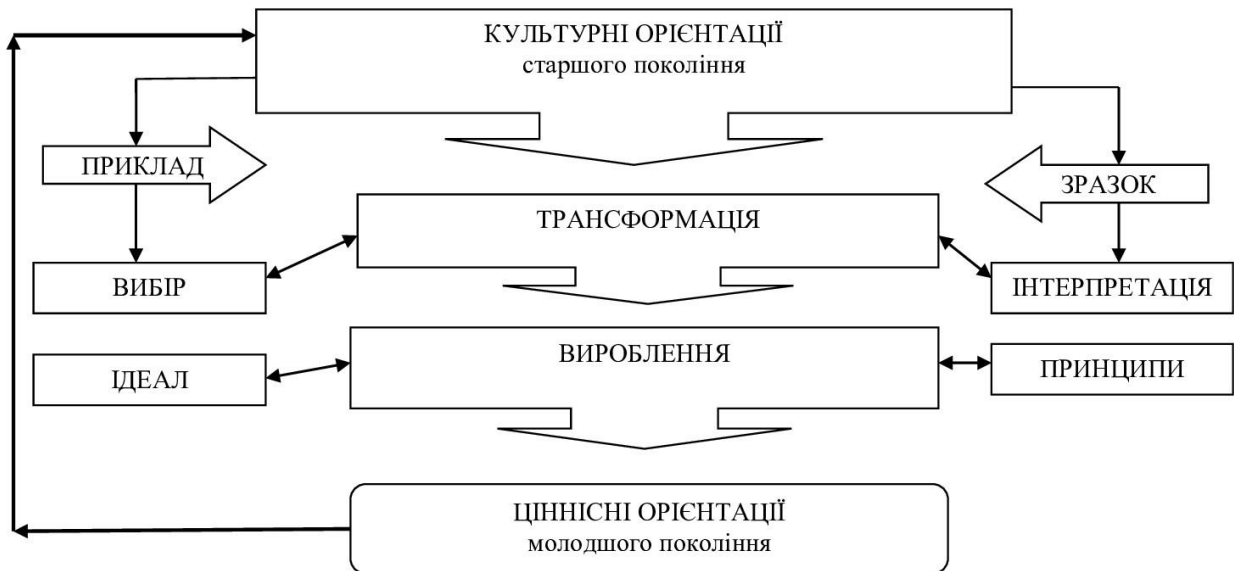

Рис. 1.3. Механізм міжпоколінної наступності в умовах префігуративного типу культури

В умовах префігуративної культури механізм міжпоколінної наступності видозмінюється за допомогою заперечення молодшим поколінням трансльованих цінностей старшого покоління. Маючи приклади та зразки соціокультурної спадщини, молодше покоління за допомогою інтерпретації та вибору здійснює трансформацію ціннісних засад суспільства, які не забезпечують адаптаційних процесів у нових соціокультурних умовах. Соціальні трансформації змінюють свідомість людей і взаємини, що склалися між поколіннями сучасників, які виходять за межі простої трансляції ціннісних орієнтацій. Завдяки цим процесам починають формуватися стратегії взаємообміну.

Префігуративний тип міжпоколінних взаємодій передбачає, що молоде покоління поступово стає зразком процесу соціальної адаптації для старших поколінь до нових соціокультурних реалій. В епоху мережевого

суспільства та цифрових технологій старше покоління не встигає освоювати досягнення науково-технічного прогресу.

Ми вважаємо, що використання комунікативної структури суспільства, що містить елементи префігуративного типу передачі знань, дозволить зробити важливий крок у напрямку вдосконалення моделей дифузії нововведень, який дозволить вирішити проблему низької точності, побудованих на основі цих моделей прогнозів.

Оскільки основною перешкодою для літніх людей є, наприклад, відсутність комп'ютера або невміння ним користуватися, то тут завдання вивчення префігуративного типу культури як методу передачі знань у суспільстві набуває ще більшої актуальності.

Геронтоосвіта спрямована на включення людей літнього віку до активного суспільного життя. Літні люди не відчують себе безпорадними старими, що суттєво впливає на їхню поведінку та формування пропозиції з боку освітнього ринку [14]. Демографічні тенденції зумовлюють створення спеціальних програм навчання для людей третього віку з метою їхнього перенавчання. Геронтоосвіта дозволяє включити людей старшого віку до соціальних процесів, розвинути в суспільстві ідею наставництва (тьюторства) та міжпоколінну інтеграцію, стимулювати фізичний та розумовий розвиток індивідуума літнього віку. Соціальний захист старості забезпечує лише доживання людей пенсійного віку і не дає змоги вести активне соціальне життя. Тому освітня система нашої країни не повинна ставити людям віковий ценз, досягнувши якого люди усвідомлюють, що «все давно вже позаду». Програми додаткової освіти мають бути максимально кастомізовані та націлені на вирішення конкретних проблем літньої людини, а не давати їй абсолютно марні, непрактичні теоретичні знання.

Люди літнього віку хочуть і можуть оновлювати свої знання, щоб краще орієнтуватися в реальності, що швидко змінюється, та бути по-справжньому активними. Навчання у третьому віці дає людям можливість почуватися незалежними [27].

Можемо виділити декілька напрямів з усієї множини навчання літніх людей, які спрямовані на здобуття незалежності:

1. Економічні засади цифрового суспільства (онлайн платежі комунальних послуг, покупки в інтернет-магазинах, протидія кіберзлочинності тощо).

2. Практичні навички, що сприяють продовженню активного життя (попередження у себе важких захворювань та позбавлення від шкідливих звичок).

3. Робота на суспільство (навички віддаленої роботи, радники та наставники у трудових колективах та державних органах, керівники громадських та політичних рухів).

В епоху Інтернету люди похилого віку не завжди охоче приймають зміни і використовують сучасні технології. Але ж це може бути формою активного спілкування із зовнішнім середовищем, оскільки створюється багато можливостей для соціальної та економічної діяльності.

Практично майже всі держустанови пропонують свої послуги через веб-ресурси (Пенсійний фонд, державні послуги онлайн: Дія, банки, комунальні установи тощо). Спілкування можна підтримувати через соціальні мережі, інтернет-форуми, електронні листи та відео-чати [5]. Крім того, за належних навичок люди літнього можуть успішно вести навчальні вебінари, ділитися минулим досвідом у статтях на сайтах, видавати електронні книги, вести відео-блоги та працювати дистанційно.

Замість перегляду низькоякісних та відверто ганебних телепередач з рекламними вставками люди літнього віку можуть дивитися світові шедеври кінематографа, слухати музичні твори, відвідувати в онлайн-режимі музеї та знаходити будь-яку їм необхідну інформацію за допомогою електронних засобів.

Відсутність доступу до Інтернету та навичок роботи з комп'ютером призводить до цифрової ексклюзії літніх людей [17].

Виникнення інституту освіти літніх людей загострило проблему адаптації старшого покоління до нового типу соціалізації.

Сьогодні молодь навчає старше покоління не опосередковано (інформально), а безпосередньо (нерідко формально). Тому для підтримки функціональної грамотності, від людей літнього віку потрібно погодитися з тим, що у молоді можна багато чому повчитися, а буквально сісти за парту та вчитися у молодшого за віком соціального працівника - геронтовикладача. Не кожна людина літнього віку буває до цього готова. Безумовно, у вирішення цієї проблеми пов'язане із задоволенням соціальними інститутами потреби суспільства у людині, яка орієнтована на безперервну освіту. Поки що відчуття дискомфорту, яке можуть відчувати люди похилого віку, навчаючись у молодших, слід розглядати як одну зі специфічних рис даного контингенту слухачів і враховувати її, реалізуючи освітні програми для старшого покоління.

Вплив префігуративного характеру навчання на освітню активність у віці, досить рідко виступає предметом наукового вивчення. Справа в тому, що у ході реалізації освітніх проєктів для літнього покоління, роль даного фактора не є такою помітною, як, наприклад, вікові зміни когнітивних здібностей слухачів третього віку. Більшість представників літнього покоління, які орієнтовані на здобуття компетентностей – це соціально

активні люди [36]. Вчитися у молоді для них зазвичай. Вони часто звертаються за допомогою до різноманітних молодих фахівців (лікарі, поліцейські, соціальні працівники, державні службовці тощо), тому спокійно ставляться до ситуації, коли статус молодшої людини виявляється вищим. Різниця у віці між соціальним працівником - геронтовикладачем та слухачами літнього віку не провокує значного відсіву останніх. Такі випадки є поодинокими, рідкісними винятками із загального правила.

Вплив фактора різниці віку геронтовикладача (соціального працівника) та слухача літнього віку на специфіку протікання геронтоосвітнього процесу значно посилюється. Це пов'язано, як мінімум, із двома причинами. По-перше, геронтоосвіта є для представників старшого покоління одним із небагатьох засобів вирішення конкретних життєвих завдань. Звернутися до послуг надавачів геронтоосвітніх послуг буде вимушена значна кількість людей літнього віку, у частини з яких нетрадиційний розподіл ролей суб'єктів освіти не викличе схвалення. По-друге, поява, розширення спектру та масштабу платних геронтоосвітніх послуг для літнього покоління призведе до того, що знання перестануть бути «гуманітарною допомогою» та перетворяться на товар. Ця обставина дозволить слухачеві літнього віку вимагати від молодого геронтовикладача (соціального працівника) необхідної компетенції, наявності досвіду, що традиційно асоціюється з віком.

Аналіз досвіду роботи надавачів геронтоосвітніх послуг, орієнтованих на літнє покоління, дозволяє дійти висновку про існування двох основних стратегій усунення описаних соціально-психологічних бар'єрів: виключення з геронтоосвітнього процесу елементів

префігуративної культури та адаптація слухачів літнього віку до префігуративного типу освіти.

Перша стратегія спрямовано на зведення до мінімуму чи вилучення з геронтоосвітнього процесу моментів, що асоціюються з традиційним шкільним типом освіти. Типовими прикладами надавачів геронтоосвітніх послуг, що використовують першу стратегію, є групи взаємодопомоги та клуби для людей літнього віку. Для таких надавачів характерна неформальна обстановка, проектування навчальних заходів з урахуванням побажань слухачів, орієнтація освіти на практичне вирішення життєвих завдань, науково-популярний виклад матеріалу. Одним із ефективних засобів створення комфортного освітнього середовища в рамках першої стратегії є залучення людей літнього віку на викладацьку роботу. У таких надавачів геронтоосвітніх послуг викладацькі функції виконують не професійні герагоги, а найздібніші колишні слухачі університетів третього віку.

В даний час установ, які здійснюють геронтоосвіту представників старшого покоління і звертаються до першої стратегії обмаль, оскільки потрапивши у штучно створене комфортне геронтоосвітнє середовище, і навіть опанувавши певний набір знань умінь і навичок, літній слухач третього віку зі сприятливого клімату такого закладу рано чи пізно потрапляє у сувору реальність префігуративної культури [29].

Дискомфорт, який людина літнього віку відчуває при навчанні взагалі і при навчанні у молодих людей, зокрема – це показник неготовності до прийняття цінностей нової культури. У зв'язку з цим, більш переважним сьогодні видається розвиток геронтоосвітніх практик, які не середовище адаптують до людини, а вчать людину літнього віку адаптуватися і функціонувати у середовищі, що змінюється.

Такий підхід до організації геронтоосвіти дозволяє максимально реалізовувати соціалізуючий потенціал літніх слухачів [26]. Тому, на наш погляд, майбутнє геронтоосвіти пов'язане лише з реалізацією другої стратегії.

Стратегія адаптації літньої людини до префігуративного типу освіти використовується в університетах третього віку та аналогічних навчальних закладах. Форми організації занять у цих установах здебільшого вирізняються специфічною взаємодією між герагогом (соціальним працівником) і слухачами третього віку – взаємодія вибудовується за принципом партнерства у досягненні спільних цілей (тьюторство, фасилітація). Статус слухача у рамках другої стратегії виступає результатом компромісу між необхідністю виконання ролі об'єкта герагогічного впливу та правом літньої людини на повагу та увагу з боку молодших поколінь.

Одним із факторів, що сприяють успішній реалізації геронтоосвітніх завдань у рамках другої стратегії, є присутність у штаті професійних педагогів або соціальних працівників – фахівців у галузі дисциплін, що викладаються, які є представниками різних поколінь.

Прикладом успішного вирішення проблеми адаптації людей літнього віку до префігуративного типу взаємодії соціального працівника, герагога і слухача може бути досвід Університетів третього віку територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг), центрів надання соціальних послуг, закладів вищої освіти, громадських організацій.

Висновки до першого розділу

Ми вважаємо, що використання комунікативної структури суспільства, що містить елементи префігуративного типу передачі знань, дозволить зробити важливий крок у напрямку вдосконалення моделей дифузії нововведень, який дозволить вирішити проблему низької точності, побудованих на основі цих моделей прогнозів.

Безумовно, необхідно також зібрати та використовувати дані про динаміку вартості доступу до Інтернету в регіонах нашої країни. Однак може виявитися, що старші вікові групи нечутливі до цін на доступ, і при зниженні цін на доступ все одно не використовуватимуть Інтернет, оскільки основною перешкодою для них є, наприклад, відсутність комп'ютера або невміння ним користуватися. І тут завдання вивчення префігуративного типу культури як методу передачі знань у суспільстві набуває ще більшої актуальності.

Одним із факторів, що сприяють успішній реалізації геронтоосвітніх завдань у рамках другої стратегії, є присутність у штаті професійних педагогів або фахівців у галузі дисципліни, що викладаються, які є представниками різних поколінь.

РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ ПІДХОДИ ТА ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ ІНТЕГРАТИВНОГО ВПЛИВУ ГЕРОНТООСВІТИ НА ЛІТНІХ СЛУХАЧІВ УНІВЕРСИТЕТУ ТРЕТЬОГО ВІКУ

2.1. Слухачі Університету третього віку як особлива категорія дорослих, які навчаються.

В даний час формальних обмежень для участі людей літнього віку в освітній діяльності практично не існує. Навіть більше, декларація про освіту будь-якого громадянина незалежно від його віку закріплена у Конституції нашої держави [39].

Сам факт того, що проблема освіти літніх людей має місце, нашоюхує на висновок, що існуючі освітні інститути сьогодні не вирішують завдання інклюзії старшого покоління в освітній простір. Багато в чому це пояснюється тим, що люди літнього віку є досить специфічною категорією дорослих слухачів. Для їхнього навчання не підходять форми, методи та технології, що застосовуються стосовно молоді або людей середнього віку [11].

Пошук форм, методів та технологій навчання, адекватних специфіці даного контингенту слухачів, призводить до формування нової галузі педагогічного знання – геррагогіки та нового освітнього інституту – геронтоосвіти [7].

Однією з передумов звернення науковців до проблем геронтоосвіти стала вельми поширена у сучасному українському суспільстві ідея навчання протягом усього життя, яка знайшла своє втілення у концепції неперервної освіти, що утвердилася в освітній політиці [28]. Сучасну

форму концепція набула у другій половині 90-х років ХХ століття, коли у сфері освіти дорослих було проголошено поєднання принципу безперервності освіти з принципом навчання протягом життя та створенням суспільства, що навчається. До середини ХХ століття жодних спеціалізованих освітніх програм для літніх людей не організовувалося, але люди літнього віку мали можливість брати участь в освітніх заходах, орієнтованих на дорослих. Лише у другій половині минулого століття почали з'являтися перші спеціалізовані освітні програми та курси для людей літнього віку, які вирішують за допомогою навчання завдання соціальної роботи та освіти (Франція, Англія, США тощо) [37]. Реальна практика освіти людей літнього віку виявила специфічні риси, які принципово відрізняють навчання представників старшого покоління від навчання інших категорій учнів, студентів, слухачів. Не дивно, як і перші ідеї, необхідність створення нового напрямку педагогічної науки виникла у середині ХХ століття.

1962 року німецький дослідник Ф. Боллнов уперше висловив думку про необхідність виділення самостійної наукової дисципліни, спрямованої на вивчення специфіки освіти представників старшого покоління. Він назвав нову науку «геронтологією», але надалі іншими німецькими вченими (Міскес, Рупрехт, Петцольд, Зітцманн) для позначення науки, що супроводжує освітній процес у літньому віці, було запропоновано термін «герагогіка», який набув значного поширення [8].

Навчання осіб третього віку має багато спільного з традиційними уявленнями про навчання дорослих. Однак, існуючий на сьогоднішній день досвід геронтоосвіти дозволяє говорити про специфічні риси контингенту літніх слухачів (особливості освітньої мотивації, когнітивних здібностей, емоційної сфери тощо), які не відповідають параметрам

андрагогічної категорії «дорослий учень». Зважаючи на наявність даних специфічних рис, методичні та методологічні підходи до навчання, що існують в андрагогіці, є обмежено застосовними або зовсім не підходять для навчання людей літнього віку.

Специфічність феномена освіти літніх людей і його нетотожність уявленням про освіту дорослих, що утвердилися в андрагогіці, простежується вже при співвіднесенні теоретичних підстав андрагогіки з реальною практикою геронтоосвіти. У результаті цього зіставлення виявляються як точки дотику, так і кардинальні розбіжності [30].

Людина літнього віку навчається для вирішення важливої життєвої проблеми та досягнення конкретної мети, розраховує на невідкладне застосування отриманих у ході навчання вмій, навичок, знань та якостей, що, на нашу думку, зовсім не характерно для навчання представників інших дорослих.

Досвід навчання літніх людей показує, що їх мотиви та цілі найчастіше чітко визначені. Серед відмінних підходів герагогіки, стосовно підходів освіти осіб третього віку, важливі: ступінь участі слухача у плануванні, організації та оцінюванні освітнього процесу, необхідність використання життєвого та професійного досвіду слухача в освітньому процесі. Цю обставину можна розглядати як аргумент, що підтверджує нетотожність специфіки освіти літніх традиційним андрагогічним підходам до освіти дорослих [9].

Включення у процес інтеграції в освітні практики людей літнього віку ускладнюється наявністю внутрішніх психологічних бар'єрів. Найбільш поширені внутрішні перепони, що перешкоджають включенню людини пізньої дорослості в активну освітню діяльність, на нашу думку, можна розподілити на чотири категорії:

1. Психофізіологічні. Пов'язані з уявленнями про свою нездатність до навчання.

2. Соціально-психологічні. Багатьом дорослим людям буває некомфортно, іноді просто страшно опинитися у позиції людини, яка навчається.

3. Соціальні. Відсутність затребуваності нового рівня освіченості з боку соціуму або його надмірність для професійного статусу часто робить для літньої людини безглуздом продовження (нарощування) своєї освіти.

4. Психолого-педагогічні. Несформованість установки на необхідність для сучасної літньої людини неперервної освіти. Відсутність знань про свої здібності до навчання, інформаційні потреби. Зрештою, людина просто може не знати про існуючі форми освіти літніх людей [44].

Ступінь впливу даних бар'єрів на освітню активність індивіда збільшується з віком [47]. Можна зауважити, що вплив даних факторів на освітню активність у літньому віці є найбільш вагомим. Перелік внутрішніх перешкод, стосовно освіти літніх людей, вказані чотири категорії можна доповнити ще кількома детермінантами.

По-перше, це економічні бар'єри. Літній людині не завжди під силу вкладення коштів у комп'ютерну та оргтехніку. Для економічно активних пенсіонерів участь в освітній діяльності виступає альтернативою трудовій діяльності. По-друге, участь в освітніх програмах, орієнтованих на третій вік, пов'язана з необхідністю подолання психологічних бар'єрів, що виникають під час інтеграції до субкультури літнього віку. Сам факт участі соціального суб'єкта у спеціалізованих освітніх програмах несе деяке символічне навантаження. З одного боку, це говорить про те, що людина прагне активного повноцінного життя, оптимістично дивиться у майбутнє. З іншого — свідчить про самоідентифікацію соціального

суб'єкта із групою літніх людей. На жодному з попередніх життєвих етапів психологічні бар'єри не мають такого помітного впливу на освітню активність соціального суб'єкта.

Літній вік є єдиним життєвим етапом, на якому соціальний суб'єкт стикається з дискримінацією за віковим критерієм у сфері освіти [22; 13].

Прояв ейджизму в освіті пов'язаний з такими негативними геронтологічними стереотипами образу літньої людини:

- зусилля людей літнього віку не мають безпосередніх результатів;
- людина літнього віку спочатку наділяється такими властивостями, як нечутливість до думки інших, упертість, готовність до завзятого відстоювання власної позиції, навіть всупереч здоровому глузду;
- літня людина не вміє швидко орієнтуватися в обстановці, що змінюється, не здатна до сприйняття інновацій, до засвоєння нової інформації, до навчання і перенавчання.

В основу ефективності глобальної кампанії з мінімізації проявів ейджизму ВООЗ рекомендує покласти проведення роботи з подолання індивідуальних та соціальних негативних уявлень, стереотипів та форм поведінки, мотивованих віком людини, а також змінити діяльність інститутів, які або опосередковано зміцнюють ейджизм, або не сприяють його припиненню [46].

Робота з подолання ейджизму людей третього віку ведеться у територіальних центрах, закладах вищої освіти, громадських організаціях тощо. Для подолання такого явища, як ейджизм, по відношенню до людей третього віку в установах соціальної сфери використовуються сучасні технології соціально-педагогічної діяльності – Університети третього віку [34].

2.2. Соціологічне дослідження «Інтегративний вплив геронтоосвіти на літніх слухачів Університету третього віку»

Актуальність проблеми дослідження визначається необхідністю детального аналізу проблеми впливу геронтоосвіти на інтеграцію літніх клієнтів Університету третього віку у сучасне суспільство.

Об'єкт дослідження – геронтоосвіта як адаптивний фактор.

Предмет дослідження – інтегративний вплив геронтоосвіти на літніх слухачів Університету третього віку.

Мета дослідження – проаналізувати вплив геронтоосвіти на інтеграційні процеси у слухачів Університету третього віку.

Основні завдання дослідження:

1. Визначити основні мотиваційні фактори літніх людей, що спонукають останніх брати участь у геронтоосвітніх програмах;
2. З'ясувати основні активності літніх клієнтів Університету третього віку, що сприяють успішній інтеграції у суспільство;
3. Визначити рівень впливу геронтоосвіти на задоволеність життям літніх клієнтів соціальної роботи.
4. Виявити рівень інтегративного впливу геронтоосвіти на літніх слухачів Університету третього віку.

Гіпотеза базується на науковому припущенні, що геронтоосвіта сприяє успішній інтеграції слухачів Університету третього віку у сучасний соціум.

Генеральна сукупність – люди літнього віку.

Вибіркова сукупність – слухачі Університету третього віку територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних

послуг) управління соціального захисту населення Подільської районної у м.Полтаві ради.

Дослідження проводилося у червні-липні 2023 року.

Загалом у дослідженні взяли участь 120 клієнтів, слухачів Університету третього віку територіального центру.

Вік респондентів коливався від 60 до 82 років. Найбільша кількість респондентів (98 клієнтів, або 81,7% слухачів) перебувала у віковій групі від 65 до 82 років (рис. 2.1).

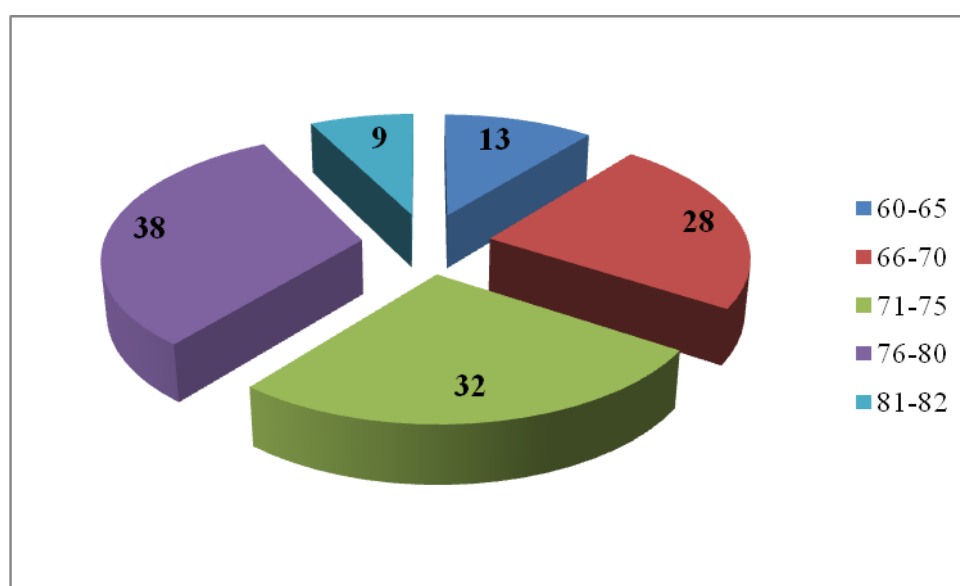

Рис. 2.1. Віковий склад респондентів.

Серед респондентів було 46,7% чоловіків і 53,3% жінок, що приблизно відповідає статево-віковій структурі літнього населення України в цілому. Особи з інвалідністю склали 5,5% від усіх респондентів.

Проведення дослідження було організовано відповідно до загальних етичних принципів наукових досліджень у соціальній роботі. Основні етичні принципи, такі як безпечність і добровільність, збереження анонімності учасників дослідження та конфіденційності отриманої інформації, були дотримані на кожному етапі дослідження.

Усі учасники опитування були повідомлені про анонімність дослідження та були попереджені, що їхні відповіді не впливатимуть на надання соціальних послуг або їх подальшу участь в університеті третього віку.

Обробка кількісних даних здійснювалася з використанням методів описової статистики та математичного аналізу. Для цього використовувався прикладний пакет MS Excel for Windows. Всі дані були узагальнені та анонімізовані, що гарантувало конфіденційність учасників дослідження.

Результати дослідження представлені у вигляді узагальнених даних, які не дозволяють ідентифікувати окремих учасників анкетного опитування. Всі опубліковані матеріали містять максимально точну та об'єктивну інформацію, що відповідає етичним стандартам дослідження.

Таким чином, дослідження було проведено з дотриманням високих етичних норм соціальної роботи на всіх етапах: від постановки мети до аналізу результатів.

Метод дослідження –роздаткове заочне анкетування.

Інструментарій дослідження – анкета (Додаток А).

Аналіз результатів дослідження.

Ми виходимо з того, що соціальна інтеграція відбувається в залежності від умов, в яких знаходиться індивід, від факторів, від рівнів його взаємозв'язку з оточуючими. Соціальна інтеграція розглядається як основа соціальної поведінки людей літнього віку з її регіональними особливостями у сучасному українському суспільстві.

За рівнем освіти склад респондентів розподілився наступним чином:

вища – 34 чол. (28,33%), незавершена вища – 18 чол. (15%), середня спеціальна (у т.ч. ПТУ, технікуми) – 45 чол. (37,5%), середня – 14 чол. (11,67%), неповна середня – 6 чол. (5%) і початкова – 3 чол. (2,5%).

З погляду зайнятості характеристика вибіркової сукупності така: 31% респондентів продовжували постійно працювати, невелика частина (9,5%) задовольнялася різними підробітками, більшість же (59,5% респондентів) знаходяться на заслуженому відпочинку.

Сім'я у сучасному соціумі сприймається не лише як зовнішнє утворення, а й як внутрішня організація людини. Зовнішність сім'ї фіксується у першу чергу на ментальному рівні. Сутність людини, її самоідентифікація, її внутрішній світ пов'язані з сім'єю в основі людської психіки.

Серед респондентів одинокопроживаючих 38,3%, решта опитаних – 61,7% проживають у сім'ях, з родичами, друзями.

За шлюбно-сімейною статистикою превалюють одружені літні люди, які складають 47 чол. або 39,2% від усіх респондентів (див. рис. 2.2).

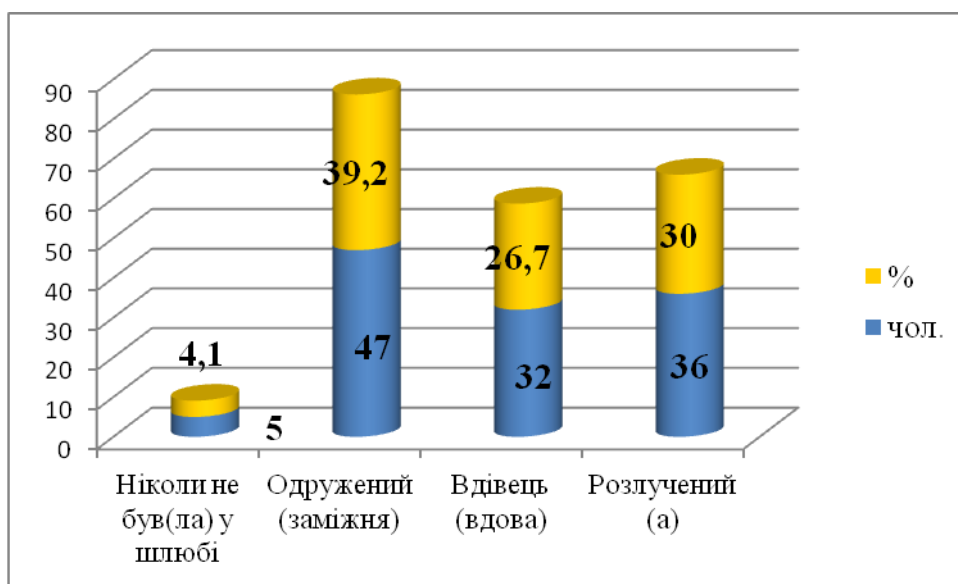

Рис. 2.2 Шлюбно-сімейний склад респондентів

Проте 30,8% респондентів все ж відчувають почуття самотності, яке прагнуть подолати, відвідуючи заняття Університету третього віку.

На запитання «Чи вистачає Вам спілкування в Університеті третього віку» відповіли: «Так, багато спілкуюся» - 54 чол, що складає 45% від усіх опитаних респондентів. 47 респондентів, або 39,1%, відповідаючи на це запитання висловили бажання розширити коло спілкування і лише 19 чол. або 15,9% воліли б спілкуватися менше. Таким чином, геронтоосвіта є впливовим фактором поліпшення комунікативного середовища людей літнього віку, про що вони відповіли позитивно.

Відповідь респондентів на запитання «Чи можете Ви сказати, що відчуваєте себе в Університеті третього віку досить комфортно і безпечно?» дали підставу стверджувати, що власне середовище Університету третього віку є сприятливим для соціальної адаптації та інтеграції літніх слухачів університету у сучасний суспільний розвиток. Відповіді респондентів на запитання «Чи можете Ви сказати, що відчуваєте себе в Університеті третього віку досить комфортно і безпечно?» представлені на рис. 2.3.

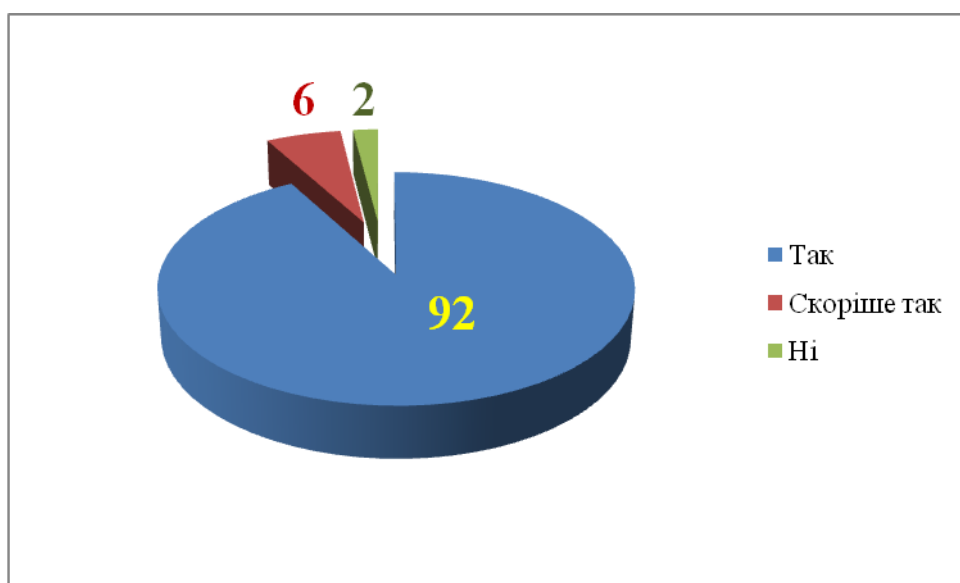

Рис. 2.3. Рівень сприятливості середовища Університету третього віку

З метою визначення мотивації до навчання як фактору, що впливає на соціальну адаптацію та інтеграцію у сучасне суспільство, нами було поставлене респондентам наступне запитання: «Що чи хто спонукає Вас навчатися в Університеті третього віку?». Отже, бажання бути включеним у суспільне життя є одним з основних факторів, що виступають мотиваційним рушієм навчання літніх слухачів – 54,2% респондентів відповіли: «Бо це знадобиться у житті», для 35,8% – просто цікаво. Серед респондентів є й такі, хто потребує підвищеної уваги з боку соціальних працівників – герогогів (див. рис. 2.4).

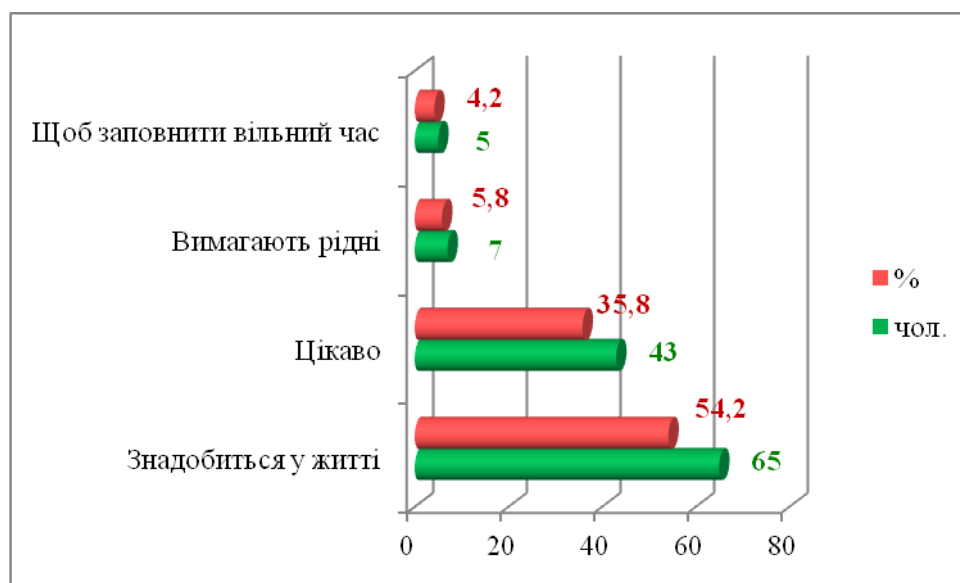

Рис. 2.4. Основні мотиваційні фактори

У свою чергу, процес і результат соціальної адаптації тісно пов'язаний з механізмом вибору соціальних стратегій, що призводить до конструювання своєї соціальної реальності. Літня людина будує біля себе свою соціальну реальність, вибирає свої стратегії соціальної поведінки і

сама слідує правилам, позначеним у суспільстві для реалізації цих стратегій. Результати дослідження свідчать про те, що багато клієнтів Університету третього віку ведуть досить активне, діяльне життя (48,4 % респондентів), а багато хто хотів би жити ще активніше (33,7 % респондентів). На рис. 2.5 представлені основні заходи, в яких беруть і хотіли б брати участь клієнти літнього віку.

Рис. 2.5. Основні активності літніх клієнтів Університету третього віку

Особливий інтерес для аналізу соціальної активності представляє група людей літнього віку, які не беруть участь у жодних заходах, з метою можливого їх включення в соціальні процеси суспільства і підвищення якості їх життя.

Визначаючи рівень впливу геротоосвіти на задоволеність життям нами була використана Шкала задоволеності життям Е.Динера.

У Шкалі наведено твердження, з якими респонденти погоджувалися або не погоджувалися, висловлюючи ступінь згоди з кожним із них.

Оцінювання проводилося за 7-ми бальною шкалою Лайкерта, де 1 – повністю не згоден, а 7 – повністю згоден.

Результати відповідей слухачів Університету третього віку на твердження «В основному моє життя близьке до ідеалу» представлені на рис. 2.6.

Відповіді респондентів засвідчують позитивний інтегративний вплив геронтоосвіти на емоційні установки літніх людей у розумінні наближеності власного життя до ідеального. Уцілому, за всіма статево-віковими групами, коефіцієнт наближеності власного життя до ідеального склав 5,2. У тому числі за групами: 60-65 років – 6,1; 66-70 років – 5,8; 71-75 років – 5,3; 76-80 – 4,7; 80-81 – 4,1. Аналізуючи вплив геронтоосвіти на слухачів Університету третього віку, можемо стверджувати про високий інтегративний вплив геронтоосвіти на формування і підтримання особистісного потенціалу позитивного сприйняття власного життя.

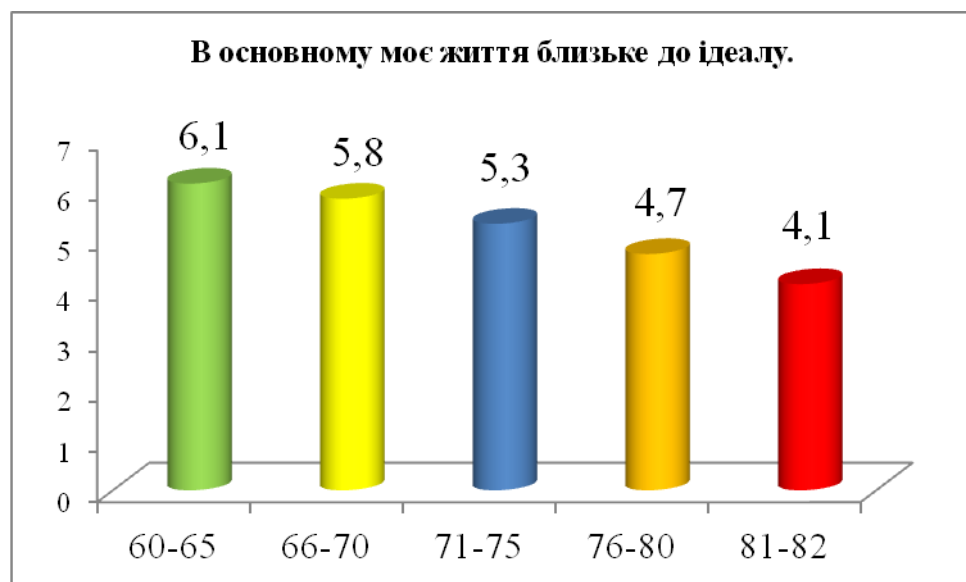

Рис. 2.6. Відповіді слухачів Університету третього віку на твердження «В основному моє життя близьке до ідеалу»

Рівень освіти допомагає людям літнього віку осмислити свій життєвий шлях, співвідносячи його з позитивною парадигмою філософії життя. Аналізуючи свій життєвий досвід, респонденти відзначили, що у цілому було дуже багатих і приємних подій. Як правило, негаразди і неприємності забуваються. Заняття в Університеті спрямовані на самореалізацію, на втілення тих сподівань, бажань і мрій, які були поставлені на паузу у молодості.

Коефіцієнт задоволеності обставинами власного життя склав 5,4, що є доволі високим.

За усіма групами спостерігається позитивна динаміка (< 3). Найвищий бал у представників вікової групи слухачів Університету третього віку 60-65 років. Наступна група слухачів – 66-70 років оцінила свої життєві події з минулого досвіду у 5,8 балів за шкалою Лайкерта. Наступні вікові групи мали певну тенденцію до зниження сприйняття свого життєвого досвіду минулих років, що пояснюється певними історичними, суспільними факторами (зовнішніми об'єктивними чинниками) (див. рис. 2.7).

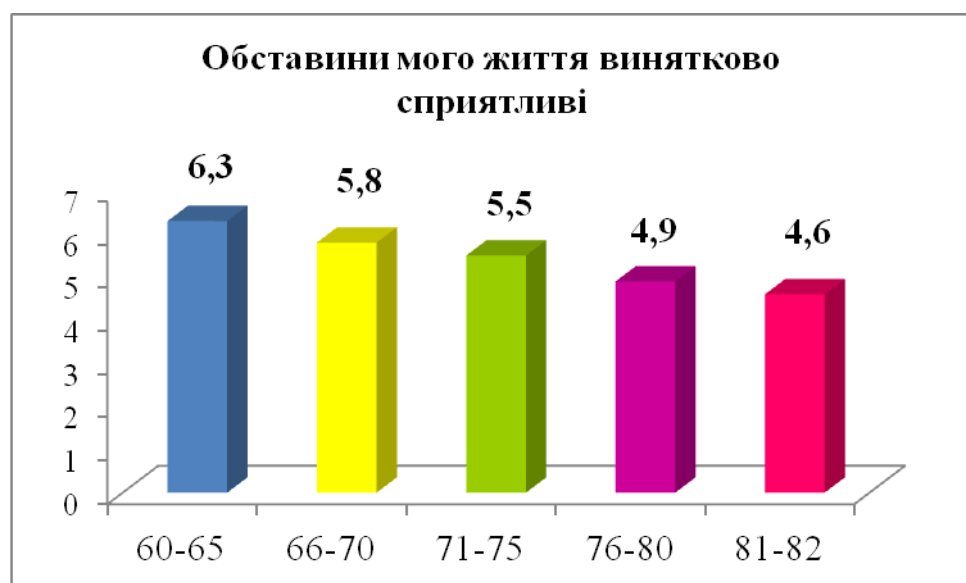

Рис. 2.7 Задоволеність обставинами власного життя літніх слухачів
Університету третього віку

У цілому ефективність занять в Університеті третього віку на будь-якому факультеті має адаптивно-інтеграційний характер. Респонденти, відповідаючи на питання «Чи допомогли Вам заняття в Університеті третього віку розвинути життєві позитивні якості?» у переконливій більшості відповіли ствердно (див. рис. 2.8).

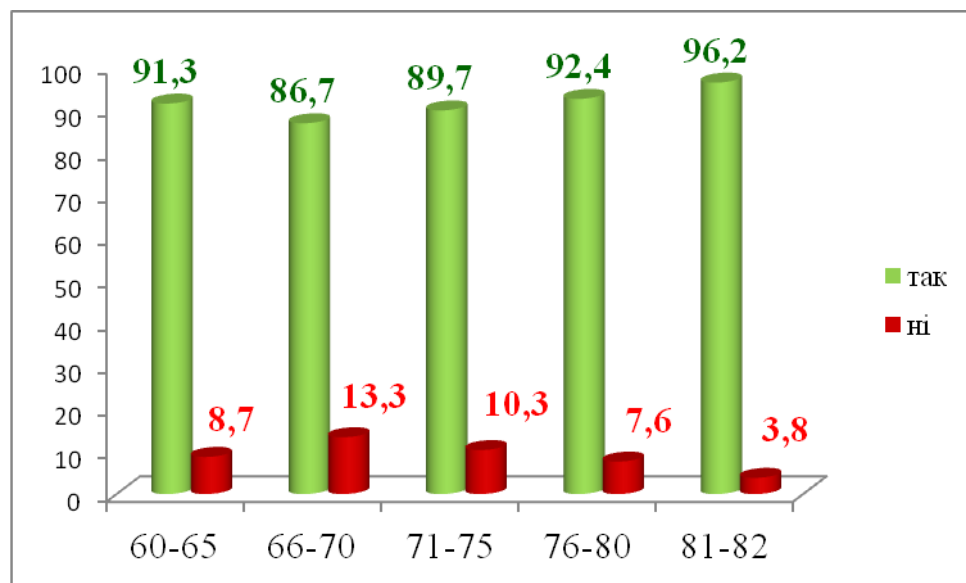

Рис. 2.8 Динаміка впливу занять Університету третього віку на розвиток життєвих позитивних якостей літніх слухачів.

Стереотипи сучасної культури прогнозують людині літнього віку проблемний, девіантний статус, обумовлений уявленням про виснаження їх ресурсів. Поряд з цим, не приділяється належної уваги своєрідності літніх людей з боку дітей, онуків, інших родичів. У той самий час соціальні практики геронтоосвіти спричинили позитивні соціальні наслідки (див. рис. 2.9).

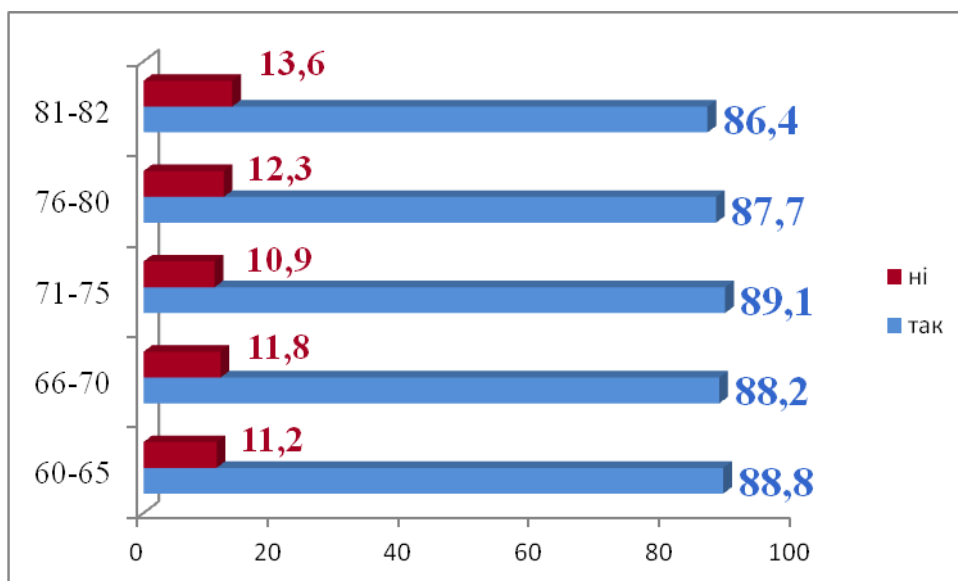

Рис. 2.9. Динаміка поліпшення стосунків літніх слухачів Університету третього віку з дітьми та онуками.

Відповідаючи на запитання «Чи вплинули заняття в Університеті третього віку на поліпшення Ваших стосунків з дітьми та онуками?» переконлива більшість респондентів (88%) відповіли ствердно, відзначаючи те, що нові знання та компетентності, здобуті ними під час занять допомогли налагодити або покращити існуючі взаємини з рідними, відбулось свого роду зближення поколінь, зменшення соціального розриву. І лише 12% не помітили якихось зрушень у позитивну сторону. Серед опитаних груп респондентів ствердно відповіли: 60-65 років – 88,8%; 66-70 років – 88,2%; 71-75 років – 89,1%; 76-80 років – 87,7%; 81-82 роки – 86,4%.

Більшість слухачів упевнена, що освіта, здобута ними раніше, допомагає їм у поточній геронтоосвітній активності (див. табл. 2.1).

Таблиця 2.1.

Геронтоосвітня активність слухачів Університету третього віку

Показники активності	Рівень освіти слухачів Університету третього віку		
	Вища	Неповна вища, середня-спеціальна	Середня, неповна середня, початкова
Постійно відвідують заняття Університету	59,5	50,1	48,9
Займаються самоосвітою у мережі Інтернет	7,8	7,2	1,5
Періодично відвідують різні просвітницькі заходи	25,6	31,9	36,5
Постійно читають книжки	6,2	9,1	5,6
Не займаються самоосвітою	0,9	1,7	7,5

Геронтоосвітня активність більшості слухачів Університету третього віку є досить високою і не обмежується участю у постійному відвідуванні занять в Університеті. 31,3% опитаних періодично відвідують різні просвітницькі заходи, 7,0% – постійно читають книжки, а 5,5% займаються самоосвітою у мережі Інтернет. Відсоток тих, хто не займається самоосвітою склав 3,4%, при чому найбільша кількість таких – 7,5% у групі, які мають середню, неповну середню та початкову освіту. Ця група повинна стати для соціальних працівників особливою областю докладання своїх професійних знань та вмінь. Адже завдання геронтоосвітньої соціальної роботи з літніми людьми, зокрема – забезпечити ефективну інтеграцію у суспільство слухачів Університету третього віку.

Інтегративний вплив геронтоосвіти на літніх слухачів Університету третього віку простежується й у рівні мотивації до здобуття знань. Так, зокрема, серед усіх соціально-демографічних груп слухачів УТВ превалює бажання постійно отримувати знання та компетентності саме в геронтоосвітньому середовищі (52,8%).

Більшість слухачів Університету третього віку (64,7%) упевнена, що освіта, здобута ними раніше, допомагає їм у поточній геронтоосвітній діяльності (див. рис. 2.10).

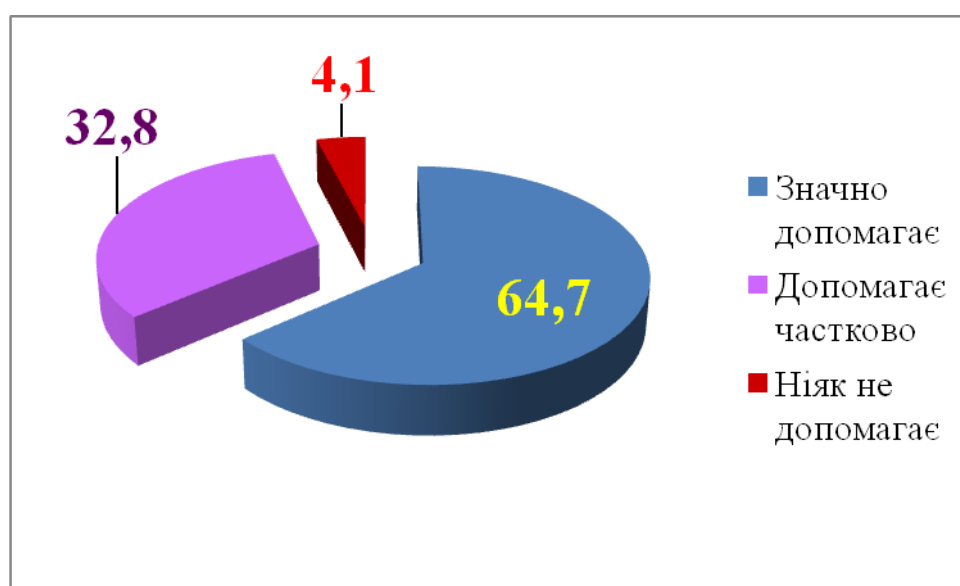

Рис. 2.10. Вплив здобутої раніше освіти при участі у заходах з геронтоосвіти.

Роль попередньої освіти високо оцінюють літні слухачі молодших демографічних груп, ніж ті, хто належить до груп більш пізньої дорослості. При цьому відсутність допомоги нижчих освітніх рівнів здебільшого відзначили слухачі вікової групи від 71 до 82 років (див. рис. 2.11).

Роль попередньої освіти слухачі Університету третього віку, котрі мають вищу освіту, оцінюють вище, ніж слухачі Університету третього

віку, котрі мають неповну вищу, середню-спеціальну і на багато вище, ніж ті, хто має середню, наповну середню та початкову освіту. Чим нижчий рівень освіти опитаних респондентів, тим частіше вони кажуть, що здобута раніше освіта лише частково допомогла їм у процесі геронтоосвіти (32,8%) або не знадобилася зовсім (4,1%) (див. рис. 2.12).

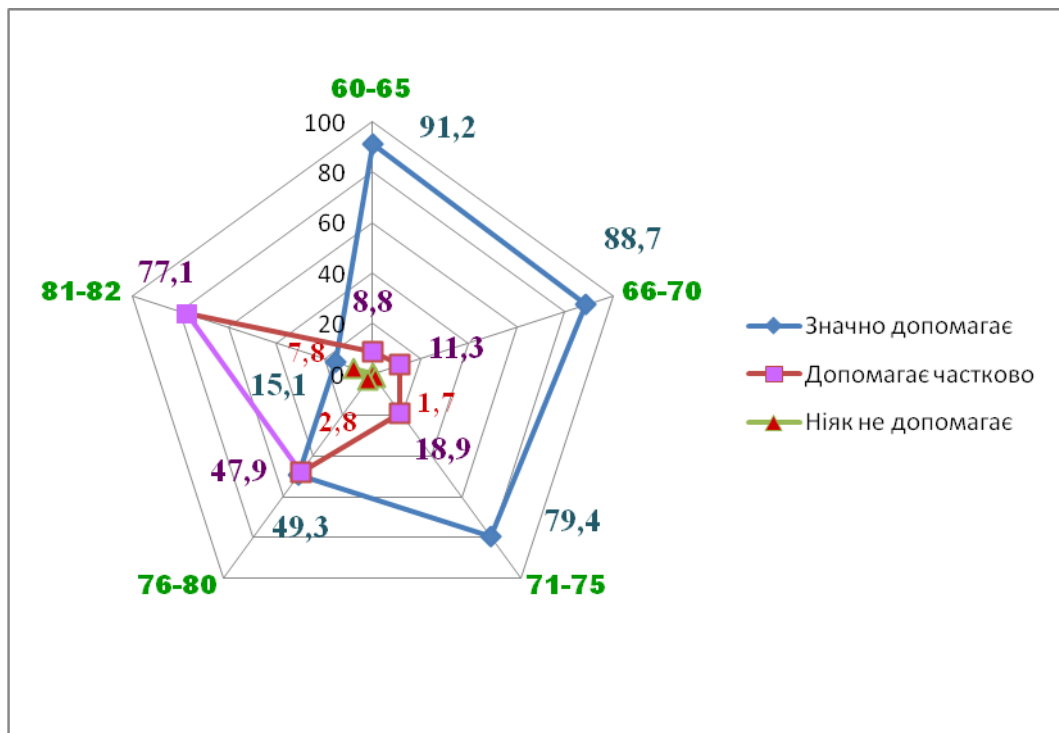

Рис. 2.11. Роль попередньої освіти за оцінками респондентів у розрізі демографічних груп.

У той же час вкрай позитивна оцінка корисності попередньої освіти не залежить як від рівня освіченості респондентів, так і від мотивів їх участі в геронтоосвітніх програмах. Ця обставина дозволяє нам припустити, що високо оцінюючи попередню освіту, слухачі Університету третього віку тим самим не тільки визнають корисність отриманих знань, умінь і навичок у поточній життєдіяльності, але також висловлюють впевненість у необхідності постійної освітньої активності. Виявлено, що,

певною мірою, на геронтоосвітню активність опитаних впливають їх сімейні ролі.

Особи, які проживають самотньо або з подружжям, частіше є активними учасниками геронтоосвітніх заходів (57%), у той час як майже третина тих, хто живе з дітьми та онуками, у значно меншій мірі проявляють активності у напрямку підвищення свого освітнього рівня (43%). Спільне проживання з дітьми та онуками певною мірою уповільнюють потребу у самостійному

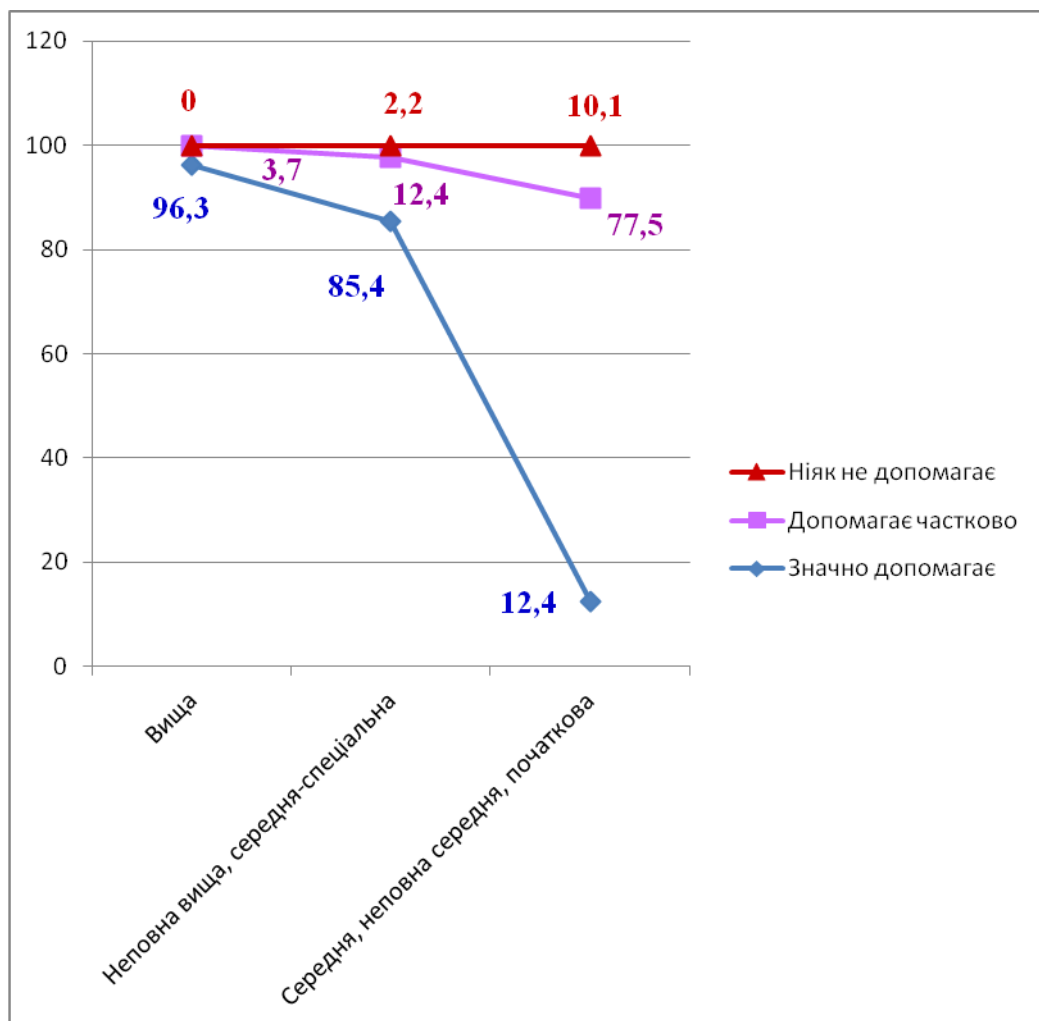

Рис. 2.12. Роль попередньої освіти слухачів Університету третього віку за освітніми рівнями.

оволодінні геронтоосвітніми компетентностями. Не проявляють активності у напрямку підвищення свого освітнього рівня 16% тих, хто проживає з дітьми та онуками, у той час, коли серед самотньо проживаючих та проживаючих з подружжям таких слухачів лише 7%.

Висновки до другого розділу.

Мотиви продовження освітньої діяльності у літньому віці фактично є індикаторами, які дозволяють визначити, яку саме роль геронтоосвіта відіграє у житті літніх слухачів Університету третього віку, на вирішення яких завдань спрямована геронтоосвітня активність останніх? Виявлення та аналіз мотивів необхідні для того, щоб співвіднести глобальні цілі розвитку геронтоосвіти (тобто тих, які декларуються у різних документах: концепціях, програмах, статутах установ тощо) з реальним станом речей.

Ми дійшов висновку, що основними життєвими завданнями, які намагаються вирішити слухачі Університету третього віку, беручи участь у програмах освіти людей пізньої дорослості, є такі:

- адаптація до виходу на пенсію, пошук нових сфер суспільно-корисної діяльності;
- пристосування до менших доходів, організація нового способу життя;
- розвиток компенсаторних здібностей, усвідомлення своїх вікових особливостей;
- переорієнтування системи цінностей;
- встановлення особистих зв'язків, що відповідають віку та становищу;
- пошук нових занять (хобі), набуття нових навичок відпочинку, планування збалансованої програми відпочинку;

- адаптація до фізичної ослабленості, підтримка фізичної та психічної норми, заняття фізичними вправами, що відповідають віку;
- зміна дієти, регулярні медичні огляди, розумне використання медикаментів;
- набуття умінь подолання стресових ситуацій, збереження життєвих ресурсів;
- добровільне прийняття на себе певних обов'язків, підтримка зв'язків з громадськими організаціями.

ВИСНОВКИ

Роль демографічних тенденцій як детермінанта розвитку старшого покоління, навпаки, очевидна і не піддається сумніву. Прогнозування зміни вікової структури населення дає змогу оцінити можливі ризики економічних та соціальних наслідків демографічного старіння. Україна належить до країн зі «старою» віковою структурою.

Особливість суспільства, що постаріло, у тому, що є унікальна можливість використовувати інтелектуальну перевагу літніх людей, їх накопичені знання, досвід і мудрість. Однак гарному самопочуттю, адекватній самосвідомості та можливостям самореалізації рано чи пізно настає межа. З'являється потреба в емоційній та фізичній підтримці, у догляді та повсякденній допомозі.

Старіння населення породжує нові вимоги до системи соціальної роботи, її адаптації до потреб контингенту людей літнього віку.

Важливо виявити вплив таких характеристик, як соціальний статус, стать, вік, сімейний стан, соціальні орієнтації, їх взаємовплив. Глобальність і варіативність процесу старіння пред'являють особливі вимоги до соціальної роботи, яка могла б системно висвітлити все коло питань і допомогти передбачати наслідки старіння.

Сучасні умови диктують необхідність пошуку шляхів інтеграції людей літнього віку в суспільство, використання трудового, культурного та іншого потенціалу даної вікової групи.

Освіта людей пізньої дорослості у сучасних умовах може бути розглянута у різних контекстах: як допомога особистості адаптуватися і просуватися у процесі постійних змін у світі, знаходити нові шляхи та можливості у професійній сфері, розвивати соціальну активність, просувати свій творчий потенціал, бути прикладом для молодших

поколінь, отримувати у житті другий шанс у різних її сферах, збільшувати тривалість життя, робити внесок у розвиток економіки.

Враховуючи контекст глобального старіння, стає важливішим дослідження ефектів геронтоосвіти, які можуть бути погано видимими, але грають важливу роль у збереженні автономії, здоров'я та якості життя людей літнього віку. Чималий практичний досвід університетів для людей третього віку у сучасну епоху потребує нового рівня наукового аналізу та осмислення з метою пошуку оптимальних умов реалізації безперервної освіти в старості.

Сьогодні дедалі більшої популярності набирає теорія «людського капіталу», за якою витрати на освіту розглядаються як капіталовкладення у майбутнє. У зв'язку з цим, є важливим звернути увагу на вигоди економічного, політичного, соціального та ін. характеру, які несе для всього суспільства освіта його членів пізньої дорослості.

Геронтоосвіта, без сумніву, має потенціал подолання величезної кількості різноманітних соціальних проблем.

Для соціальної роботи цінним у типології культур, розробленій М. Мід є те, що особливості культурних ціннісних орієнтацій пов'язані з характеристиками специфіки соціалізації та міжпоколінних відносин. Система міжпоколінних відносин є найважливішою характеристикою суспільства. У цьому контексті актуальним є розгляд дії механізму міжпоколінної наступності в умовах науково-технічного прогресу та сучасного розвитку суспільних відносин.

Особливістю префігуративного типу культури є наявність зворотного інформаційно-ціннісного потоку, який спрямований від молодшого покоління до старших генерацій. У цьому випадку досвід молодших поколінь, отриманий у процесі адаптації та інтерпретації

цінностей та досвіду старших поколінних груп, впливає, а згодом і приймається старшими поколіннями. Префігуративний тип міжпоколінних взаємодій передбачає, що молоде покоління поступово стає зразком процесу соціальної адаптації для старших поколінь до нових соціокультурних реалій.

Геронтоосвіта спрямована на включення людей літнього віку до активного суспільного життя. Геронтоосвіта дозволяє включити людей старшого віку до соціальних процесів, розвинути в суспільстві ідею наставництва (тьюторства) та міжпоколінну інтеграцію, стимулювати фізичний та розумовий розвиток індивідуума літнього віку. Навчання у третьому віці дає людям можливість почуватися незалежними.

Стратегія адаптації літньої людини до префігуративного типу освіти використовується в університетах третього віку та аналогічних навчальних закладах. Форми організації занять у цих установах здебільшого вирізняються специфічною взаємодією між герагогом (соціальним працівником) і слухачами третього віку – взаємодія вибудовується за принципом партнерства у досягненні спільних цілей (тьюторство, фасилітація).

Проведене нами соціологічне дослідження дало підстави стверджувати, що власне середовище Університету третього віку є сприятливим для соціальної адаптації та інтеграції літніх слухачів університету у сучасний суспільний розвиток, а бажання бути включеним у суспільне життя є одним з основних факторів, що виступають мотиваційним рушієм навчання літніх слухачів. Процес і результат соціальної адаптації тісно пов'язаний з механізмом вибору соціальних стратегій, що призводить до конструювання своєї соціальної реальності. Результати дослідження свідчать про те, що багато клієнтів Університету

третього віку ведуть досить активне, діяльне життя, а багато хто хотів би жити ще активніше. Відповіді респондентів засвідчують позитивний інтегративний вплив геронтоосвіти на емоційні установки літніх людей у розумінні наближеності власного життя до ідеального. Рівень освіти допомагає людям літнього віку осмислити свій життєвий шлях, співвідносячи його з позитивною парадигмою філософії життя. Заняття в Університеті спрямовані на самореалізацію, на втілення тих сподівань, бажань і мрій, які були поставлені на паузу у молодості.

Коефіцієнт задоволеності обставинами власного життя склав 5,4, що є доволі високим.

Уцілому ефективність занять в Університеті третього віку на будь-якому факультеті має адаптивно-інтеграційний характер. Соціальні практики геронтоосвіти спричинили позитивні соціальні наслідки, адже респонденти у переважній більшості вказали, що нові знання та компетентності, здобуті ними під час занять допомогли налагодити або покращити існуючі взаємини з рідними, відбулось свого роду зближення поколінь, зменшення соціального розриву. Більшість слухачів упевнена, що освіта, здобута ними раніше, допомагає їм у поточній геронтоосвітній активності.

Інтегративний вплив геронтоосвіти на літніх слухачів Університету третього віку простежується й у рівні мотивації до здобуття знань. Так, зокрема, серед усіх соціально-демографічних груп слухачів Університету третього віку превалює бажання постійно отримувати знання та компетентності саме в геронтоосвітньому середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баніт О., Гришко В. Сучасний стан розвитку університетів третього віку в Україні. *Імідж сучасного педагога*. 2022. № 2 (197). С. 18–22.
2. Бебик В., Мякушко Н. Соціально–політичні аспекти формування інформаційного суспільства України. *Гілея*. 2018. № 130. С. 411–413.
3. Буяшенко В. В. Громадянське суспільство і соціальне піклування. *Гілея*. 2012. Т. 4, № 63. С. 383–392.
4. Горбатенко В. Людина і суспільство в ситуації постмодерну: філософсько-політичні детермінанти. *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2010. № 5. С. 151–166.
5. Давиденко Г. Цифрова інклюзія та доступність: соціальна діджиталізація : монографія. Вінниця : ТВОРИ, 2023. 240 с.
6. Демографічний щорічник «Населення України» за 2022 рік. Київ, Державна служба статистики України, 2023. 187 с.
7. Дем'яненко Н. Герогогіка: предметно-наукове поле та напрями інституціалізації. *Вища освіта України*. 2021. № 3. С. 59–66.
8. Дем'яненко Н. Герогогіка як складова Концепції освіти впродовж життя. *Інновації у вищій школі: тенденції та перспективи розвитку* : зб. матеріалів V Міжнар. наук.-практ. конф., м. Кременець. Кременець, 2021. С. 40–42.
9. Дем'яненко Н. Освітня геронтологія: інтегрований проєкт. *Освіта*. 2019. 23–30 січ. С. 3.
10. Житинська М. О. Освітнє середовище для людей похилого віку: перспективи та можливості розвитку в Україні. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2014. № 3-4. С. 12-19.

11. Іванова І. Особливості навчання людей похилого віку. *Соціальна робота з людьми похилого віку* : навч. посіб. Київ, 2023. С. 210–215.

12. Каркач А.В. Процес адаптації людей похилого віку у сучасному суспільстві: теоретичний аспект. *Пріоритети сучасних суспільних наук в трансформаційних умовах* : Мат. міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, 25–26 листоп. 2016 р. Львів, 2016. С. 38–43.

13. Каркач А.В. Ресоціалізація осіб третього віку як умова подолання ейджизму. *Актуальні дослідження в соціальній сфері* : Мат. восьмої міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 17 листоп. 2016 р. Одеса, 2016. С. 129–131.

14. Каркач А. В. Роль освіти УЗА у конструюванні соціальної ідентичності особистості у літньому віці в е-суспільстві. *Психолого-педагогічні координати розвитку особистості* : м-ли I Міжнар. наук.-практ. конф., м. Полтава, 2–3 черв. 2020 р. Полтава, 2020. С. 107–110.

15. Каркач А.В. Університет третього віку: соціокультурні детермінанти споживання освітніх послуг літніми людьми. *Соціальні технології: Актуальні проблеми теорії та практики*. 2016. № 71. С. 76–90.

16. Каркач А., Кравченко О., Семигіна Т. Сучасні підходи до розуміння літніх людей як особливої соціальної групи. *Соціальна робота та соціальна освіта*,. 2022. № 2(9). С. 77–90.

17. Каркач А.В, Семигіна Т.В. Подолання цифрової нерівності як виклик для сучасної соціальної роботи з літніми людьми. *Paradigms of the Modern Educational Process: Opportunities and Challenges for Society* : колективна монографія. Dallas, 2019. Р. 96–105.

18. Кармазіна М. Дідро Дені. *Політична енциклопедія* / ред.: Ю. Левенець, Ю.Шаповал. Київ, 2011. С. 222.

19. Коваленко О.Г. Життєдіяльність людини віку пізньої дорослості в контексті багатовимірної теорії особистості. *Багатовимірність особистості: теорія, психодіагностика, корекція.* : Зб. наук. пр. за матеріалами Всеукр. наук.-практ. семінару з міжнар. участю, м. Полтава, 23 берез. 2017 р. Полтава, 2017. С. 112–116.

20. Коваленко О. Г. Самооцінка особистісних властивостей у похилому віці. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. № 1009. Серія «Психологія». Харків: ХНУ, 2012. Вип. 49. С. 72-76.

21. Коленіченко Т. І. Особливості адаптації людини похилого віку до умов нового соціального середовища. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 11: Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління.* 2013. № 16(1). С. 64-71.

22. Коляда Наталія, Кочубей Тетяна, Балдинюк Олена, Бацман Ольга. Дискримінація літніх людей: прояви та протидія. Соціальна робота та соціальна освіта. 2022. Вип. 2 (9). С.185–196.

23. Круглий стіл «Філософської думки»: Ідеологія і утопія. Спадщина марксизму і сучасна політична реальність. *Філософська думка.* 2018. № 2. С. 6–67.

24. Лариса Лук'янова. Концепція діяльності Університетів третього віку. Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України. Київ : Вид-во ТОВ «Юрка Любченка». 2021. – 70 с.

25. Лисенко Ю. Специфіка соціалізації людей похилого віку в сучасному суспільстві. *Social Work and Education.* 2018. Т. 5, № 4. С. 33–44.

26. Лукашевич М., Шандор Ф., Червона Л. Людина. Адаптація. Соціалізація (соціологічний контекст) : підручник. Ужгород : «АУТДОР-ШАРК», 2023. 208 с.

27. Лук'янова Л. Б. Навчання впродовж життя в умовах інформаційно-технологічного суспільства. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2019. № 1 (15). С. 10–20.

28. Лук'янова Л. Б. Неперервна освіта впродовж життя: історичний огляд, сучасні реалії. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. 2015. № 2. С. 187–192.

29. Лучинкіна А. Психологія інтернет-соціалізації особистості : монографія. Сімф. : АРІАЛ, 2013. 355 с.

30. Макаренко І. До проблеми освіти дорослих як складової освіти впродовж життя. *Інновації у вищій школі: тенденції та перспективи розвитку* : зб. матеріалів V Міжнар. наук.-практ. конф., м. Кременець. Кременець, 2021. С. 44–46.

31. Макарова М. В. Типи міжпоколінної комунікації як механізму соціокультурної спадкоємності. *Питання культурології*. 2019. № 35. С. 205–213.

32. Мангайм К. Ідеологія та утопія/ пер. з нім. В. Швед. Київ : Дух і літера, 2008. 370 с.

33. Мякушко Н. Теоретичні засади дослідження соціальної політики в сучасних умовах. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2017. № 17. С. 35–41.

34. Про впровадження соціально-педагогічної послуги "Університет третього віку" : Наказ М-ва соц. політики України від 25.08.2011 р. № 326.

35. Оксамитна С. Міжгенераційна класова та освітня мобільність. Київ : НаУКМА ; Аграр Медіа Груп, 2011. 287 с.

36. Піонтківська О. Г. Основні чинники суспільної активності людей похилого віку. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2017. V. 60, Is. 135. С. 76–79.

37. Поліщук В., Пришляк О., Богуцька А. Зарубіжний досвід діяльності Університетів третього віку. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія: Педагогіка та психологія*. 2017. № 1. С. 174–178.

38. Рітцер Дж. Сучасні соціологічні теорії / пер. з англ. І. Михайлюк. Київ : Вид. група "Основа", 2017. 688 с.

39. Сандецька О. Освіта людей похилого віку як перспективний напрям освіти дорослих. *Наукові записки. Серія «Педагогічні науки*. 2012. № 107 (2). С. 127–132.

40. Сенюшкіна Т. Проблема досягнення міжпоколінної солідарності в Україні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України*. 2013. № 5 (67). С. 184–221.

41. Статистичний збірник «Таблиці народжуваності, смертності та середньої очікуваної тривалості життя за 2022 рік». Київ, Державна служба статистики України, 2023. 68 с.

42. Стрижак О.О. Теорія людського капіталу: формування наукової концепції. *Вісник Харківського національного економічного університету*. 2012. № 4. С. 56–59.

43. Стуканова С. Формувати нове покоління. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2020. № 1. С. 171–172.

44. Czerniawska O., Drogi i bezdroża andragogiki i gerontologii / O. Czerniawska. -Łódź, 2007. - s.118-141.

45. Formosa M. Lifelong learning in later life: the Universities of the Third Age. *Lifelong Learn Inst Rev*. 2010. No. 5. P. 1–12.

46. Global report on ageism. *World Health Organization*. URL: <https://bit.ly/3Ogb9LV> (date of access: 28.12.2023).
47. Handbook of Aging and the Social Sciences / ed. by R. H. Binstok, L. K. George. 5th ed. San Diego : Academic Press, 2001. 514 p.
48. Laslett P. Societal Development and Aging. Handbook on Aging. N. Y., 1986. P. 212–213.
49. Lutz W., W. Sanderson, S. Scherbov. The coming acceleration of global population ageing//<http://www.nature.com/nature/journal>.
50. Meredith F. Successful aging: a concept analysis. // *Journal of Theory Construction and Testing*, 2002.
51. Nancy C. Lutkehaus: *Margaret Mead: The Making of an American Icon*. Princeton University Press, 2008.